

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12. 2019.Fil.19.01. РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ТОШНИЁЗОВА РАЪНО ТОҲИРОВНА

**АЛИШЕР НАВОИЙ ТАФАККУРИ ОНТОЛОГИЯСИНИНГ ПОЭТИК
ИФОДАСИ (“ХАМСА” ДОСТОНЛАРИ АСОСИДА)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

УЎК: 821.512.133 (092)

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of Doctor of Philosophy (PhD) on filological
sciences**

Тошнӣзова Раъно Тоҳировна

Алишер Навоий тафаккури онтологиясининг поэтик ифодаси (“Хамса”
достонлари асосида)5

Toshniyozova Rano Tohirovna

Poetic expression of the ontology of thinking of Alisher Navai (based on the
epic “Hamsa”)25

Тошнӣзова Раъно Тоҳировна

Поэтическое выражение онтологии мышления Алишера Наваи (по
мотивам эпоса “Хамса”).....43

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ.....44

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12. 2019.Fil.19.01.
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ТОШНИЁЗОВА РАЪНО ТОҲИРОВНА

**АЛИШЕР НАВОИЙ ТАФАККУРИ ОНТОЛОГИЯСИНИНГ ПОЭТИК
ИФОДАСИ (“ХАМСА” ДОСТОНЛАРИ АСОСИДА)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.4.PhD/Fil.1045 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.navoiy-uni.uz) ҳамда «ZiyoNet» Ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар: **Сирожидинов Шухрат Самариддинович**
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: **Якубов Исламжон Аҳмеджанович**
филология фанлари доктори, доцент

Жўраев Жалолиддин Олимжонович
филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот: **ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи**

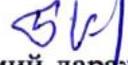
Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «28» Октябр соат 12.00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100060, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация билан Ўзбекистон Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (817 рақам билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел.: (99871) 281-42-44; факс (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «22» Октябр куни тарқатилди.
(2020 йил «22» Октябр даги 19 рақамли реестр баённомаси).

 Н.А.Жабборов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси ўринбосари, филол.ф.д., профессор

 Қ.У.Пардаев
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.

 Б.Н.Каримов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон гуманитар фанлари тарихининг ривожланиш босқичларида ҳар бир ўтган давр алломаларининг илмий-адабий меросига турлича ёндашувлар бўлгани маълум. Бугунги кунда ҳам жаҳон адабиёти ва фалсафа соҳаларида талкин ҳамда таҳлил қилишнинг бир қанча янги моделлари асосида ўтмиш мутафаккирлар меросига қайта назар ташлаш тенденцияси пайдо бўлди. Бундай ёндашувлар натижасида ижодкор истеъдодининг илгари илганмаган ноёб қирралари кашф этилмоқда. Шу маънода, буюк ўзбек мутафаккир шоири Алишер Навоий ижодий меросини ўрганишнинг бугунги босқичида замонавий илм-фан ютуқларидан, замонавий модель ва таҳлил тизимларидан унумли фойдаланган ҳолда тадқиқот олиб бориш зарурияти юзага келмоқда.

Дунё адабиёти тарихида Алишер Навоий ижоди алоҳида саҳифани ташкил этади. Навоийшуносликнинг ўтган йиллар қўлга киритган ютуқлари ва тажрибасидан ижодий фойдаланган ҳолда буюк шоирнинг дунёқараши ва тафаккурини шакллантирган диний-фалсафий таълимотлар, айниқса, унинг илоҳиётга оид қарашларининг бадиий ижодида акс этиш даражасини замонавий таҳлил усуллари воситасида комплекс ўрганиш долзарб масала ва ҳозирги давр талабидир.

Мустақиллик йилларида Алишер Навоий ижодий меросини холисона тадқиқ этиш ва эътибордан четда қолган жиҳатларини ўрганиш ишлари натижасида навоийшунослик янги босқичга кўтарилди. Шоир асарлари ўтган юз йилликда турли талқинларга дуч келди. Мустақил тузум даврида у дунёвий шоир сифатида тақдим этилган бўлса, мустақилликка эришилган йилларда асосан, тасаввуфий қарашлар нуқтаи назаридан баҳоланди. Алишер Навоий ижодини чуқур ўрганиш ва тарғиб қилиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавияти кўзгуси. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак”лиги алоҳида таъкидланди.¹ Шу билан бирга, охириги даврларда олиб борилган тадқиқотларда Алишер Навоийнинг ижодини янада кенгроқ ўрганиш, унинг ғоялар оламига янада чуқурроқ кириб бориш, тафаккур сарҳадларини кашф этиш навоийшунослик олдида турган долзарб вазифалардандир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли “Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4797-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонлари, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3272-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги,

¹ Мирзиёев Ш.М. “Ватанимизнинг олтин остонаси Тошкент тобора чирой очмоқда”. Халқ сўзи, 2020 йил 21 май, №106.

2018 йил 5 апрелдаги ПҚ-3652-сон “Ёзувчилар уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари , 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПФ-5850-сонли Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 20 май куни Тошкент шаҳрида ташкил этилган Адиблар хиёбонига ташрифи давомида берилган топшириқлари ва мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар тараққиётининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Навойишуносликнинг ўтган 30 йиллик тарихида Алишер Навоий ижодида илоҳиёт ва тасаввуфий ғоялар, уларнинг бадииятини ҳар тарафлама ўрганиш соҳасида эътиборли илмий тадқиқотлар амалга оширилди. Хусусан, Н.Комилов, И.Ҳаққулов, М.Имомназаров, М.Муҳиддинов, А.Абдуқодиров, Ё.Исҳоқов, Н.Жумаҳўжа, А.Эркинов, Қ.Эргашев, Н.Жабборов, Н.Шодмонов, Б.Ражабова, У.Жўрақулов, К.Муллахўжаева, О.Давлатов, Д.Юсупова, Б.Эралиев, Д.Салоҳий, А.Эшонбобоев, Ш.Сирожиддинов, И. Исмоилов, А.Қурбонбеков²

² Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мовароуннахр – Ўзбекистон, 2009.–448 б. ; Хизр чашмаси. – Тошкент: Маънавият, 2005; Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърият.– Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991.–184 б.; Ҳаққулов И.Ч. Ўзбек тасаввуф адабиётининг шаклланиши ва тараққиёти: фил. фан. докт. дисс. – Тошкент, 1995.–282 б.; Имомназаров М. Минтақа маданиятида туркий шеъриятнинг ривожи – “мажоз тариқи” ва Тавҳид моҳиятининг янгича талқини. <http://e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/417>; Муҳиддинов М. Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси: фил.фан.док. дисс.-Тошкент: 1996; Абдуқодиров А. Навоий ва тасаввуф. –Хўжанд, 1994, -102 б.; Исҳоқов Ё. Нақшбандия таълимоти ва ўзбек адабиёти. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. – 120 б.; Жумаев Н. Алишер Навоий. Ғазаллар, шарҳлар / Тўплаб нашрга тайёрловчилар: А.Шаропов, Б.Эшпўлатов. – Тошкент, 1991. – 176 б.; Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқини манбалари (XV-XX аср боши). – Тошкент: “Тамаддун”, 2018; Эргашев Қ. Навоий насрида матн композициясига доир / Навоийнинг ижод олами. – Тошкент: Фан, 2011; Жабборов Н. Алишер Навоийнинг тарбияга доир қарашлари /“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б. 69-74; Жабборов Н. Маърифат надир? – Тошкент: Маънавият, 2010. – 112 б.; Шодмонов Н. Навоий дунёқарашининг тасаввуфий-фалсафий асослари / Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари. Республика илмий-назарий анжумани материаллари, 13 декабрь, 2018 й. – Б.117-124; Ражабова Б. Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. –Б. 129-133; Жўрақулов У. Алишер Навоий “Хамса”сида хронотоп поэтикаси. Монография. – Тошкент: Turon-iqbol, 2017.–260 б.; Муллаҳўжаева К. Алишер Навоий ғазалиётида тасаввуфий тимсол ва бадиий санъатлар уйғунлиги (“Бадоеъ ул-бидоя” девони асосида): фил. фан. номз. дисс. – Тошкент, 2005. – 148 б.; Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида Қуръон оятлари ва хадисларнинг бадиий талқини: фил.фан. бўйича фал. фанлари д-ри (PhD) дисс. – Самарқанд, 2017. – 159 б.; Юсупова Д. Алишер Навоий “Хамса”сида мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги. – Тошкент: MUMTOZ SO`Z, 2011. – 144 б.; Юсупова Д.Р. Темурийлар давридаги арузга доир рисоаларнинг қиёсий таҳлили: фил.фан. докт. дисс. – Тошкент: 2019; Эрали Б. Мажозий муҳаббат ҳақиқатлари. – Тошкент: Akademnashr, 2015. – 80 б.; Салоҳий Д.И. Алишер Навоий поэтик услубининг тадрижий такомилли. Ғазаллар матнларининг қиёсий таҳлили асосида: фил.фан. д-ри. дисс. – Тошкент, 2001; Эшонбобоев А. Навоий ижоди ва адабий таъсир. <https://www.saviya.uz>.

каби ўзбек олимлари, шунингдек, Бенедик Пери (Венгрия), Марк Тоутант (АҚШ), Николас Волмсли (АҚШ), Суғробону Шукуфта (Покистон), Танжу Сейхан (Туркия), Ваҳит Турк (Туркия), Алмаз Улвий (Озарбойжон) каби хорижий олимлар илмий тадқиқот ишларини олиб боришган³.

Юқорида қайд этилган тадқиқотларда Навоийнинг бадиий маҳорати, ижодидаги суфиёна мотивлар, диний дунёқарашининг кўп жиҳатлари камраб олинган бўлса-да, унинг илоҳиёт ва борлиқ моҳиятига мутафаккир сифатидаги ёндашуви ва уни бадиий талқин этиш маҳорати комплекс тарзда, бир мавзу доирасида тадқиқ этилмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот режасининг “Ўзбек адабиёти тарихи ва фольклорини тадқиқ этишнинг долзарб масалалари” мавзуси доирасида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади Алишер Навоийнинг илоҳиётга оид қарашлари ва уларнинг бадиий талқинини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

онтологик поэтика синергетика (борлиқ қонуниятлари тизими) тамойилларига асослангани учун бадиий асар муаллифининг теран маъноли матн яратишдаги билим ва тафаккури даражасини аниқлашда объектив натижа беришини далиллаш;

Алишер Навоий дostonларидаги ботиний маънолар тизимини шарҳлаш, инсон тафаккури даражасининг бадиий инъикосини таҳлил қилишда онтологик поэтиканинг методологик аҳамиятини очиқ бериш;

Алишер Навоийнинг комил инсон, унинг маърифати даражалари борасидаги қарашлари ҳамда уларни назмда баён қилишда шоир бадиий маҳоратини онтологик поэтика нуқтаи назаридан асослаб бериш;

“Хамса” дostonлари матни маънолари ботиний қатламини юзага чиқариш, шу жараёнда Алишер Навоийнинг илоҳиёт масалаларига

/Adabiyot. Nayot; Сирожиддинов Ш. Илм ва тахайюл сарҳадлари (илмий-маънавий мерос). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 132 б.; Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари / Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 200 б.; Исмоилов И. Алишер Навоий “Садди Искандарий” дostonининг қиёсий таҳлили: фил.фан. бўйича фал. фанлари д-ри (PhD) дисс. – Тошкент: 2019, – 162 б.; Қуронбеков А. Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларида рамз ва тимсоллар. – Тошкент: Фан ва технология, 2015. – 228 б.

³ Benedek Peri. The influence of mīr Alī-shīr Navāyī’s persian poetry on the ghazals of the ottoman sultan selim I (1512–1520). //“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б.74; Marc Toutant. La réponse du poète chaghatay Nawā’ī au poète persan Nizāmī: le sultan timouride, ‘refuge de la charia’/ <https://www.academia.edu/11707015>; Marc Toutant. Nawā’ī’s khamsa in the light of timurid cultural policies. //“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б.80; Nicholas Walmsley. The Yasaviyya in the Nasā’im al-mahabba of ‘Alī Shīr Navā’ī: A Case Study in Central Asian Hagiography. <https://www.academia.edu/5980228>; Şukufte Suoʻrovonu. Şarhi ahvol va osori forsiji Amir Alişer Navoiy mutaxallus va Fonij. – Islomobod-Pokiston, 2005; Tanju Seyhan. Akkoyunlular Döneminde Ali Şir Nevâyî Şiirlerinden Seçmelerin Lehçelerarası Aktarımıyla Ortaya Konulan Oğuzca Divan. / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. –Б.17; Almaz Ülviy. Əlişir Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatında / Məqalələr toplusu. – Bakı, 2009

муносабатини ўрганиш ва “Аллоҳ-инсон” муносабатларини бадиий ифодалашдаги ёндашувини очиб беришда илоҳиётшунослик илмининг “танзих-ташбих”, “тақдис-ташбих”, “фоил-фeyл-мафъул” таҳлил моделларини қўллаш самарали усул эканлигини далиллаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonлари танланди.

Тадқиқотнинг предмети Алишер Навоийнинг илоҳиёт ҳақидаги тасаввури, тафаккур кўлами ва дунёқарашининг онтологик асослари ҳамда уларни шеърӣ баён этиш усуллари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда қиёсий-тарихий, синергетик, герменевтик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Алишер Навоий “Хамса”си дostonлари матни онтологик поэтикаси Борликдаги ривожланаётган очик тизимлар (биологик, физик, химик, экологик, ижтимоий муносабатлар тизими) қонуниятларини тушунтириб берувчи синергетика илмий йўналишининг методологик тамойиллари асосида очиб берилган;

Алишер Навоий “Хамса”си дostonлари матни маънолари ботиний катламида акс этган Аллоҳнинг “қасрат оламидан поклиги (ўхшамаслиги-танзих)”, шу билан бирга, унга “ўхшашлиги” (ташбих), яъни Аллоҳнинг пинҳонлиги ва ошкорлиги таълимоти таҳлилида илоҳиётшунослик илмининг “танзих-тақдис”(пок-муқаддас), “танзих-ташбих”(пок-ўхшаш) талқин моделларининг аҳамияти мисоллар асосида далилланган;

Алишер Навоий “Хамса”си дostonларида ифодаланган инсон қалби (Рух) вужудий-ирфоний кечинмаларининг бадиий талқини илоҳиётшунослик илмининг “фоил-фeyл-мафъул” модели асосида исботланган;

“Хамса” дostonлари образлари орқали “аҳсани тақвим” – комил инсон феномени талқини Навоийнинг комил инсон ҳақидаги метафизик концепцияси асосини ташкил этиши аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Алишер Навоийнинг “Хамса” асари синергетик таҳлил моделлари асосида тадқиқ этилган;

ўзбек мумтоз адабиётшунослиги соҳасида бадиий асар таҳлили муаммоларини онтологик поэтика нуқтаи назаридан таҳлил қилиш имкониятлари асослаб берилган;

шарқ мумтоз шеърӣ ва диний-тасаввуфий адабиётида етакчи ўрин тутган комил инсон муаммоси таҳлили замонавий таҳлил методлари асосида очиб берилган;

ғарб олимларининг филологик тадқиқотларида қўллаган замонавий илмий истилоҳлари Шарқ ирфоний таълимотларида кенг қўлланган атамалар билан берилган;

Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларида асосий ғояни намоён этувчи рамзий-мажозий тасвир поэтикасининг бугунги кун ўқувчиси дунёқараши,

тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда жамиятнинг ахлоқий-эстетик ва маънавий-маърифий юксалишидаги аҳамияти очиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилганлиги, синергетик ва герменевтик таҳлил усуллари ёрдамида ечилганлиги, амалга оширилган таҳлилларда “Хамса” дostonлари асосида илоҳиётга хос хусусиятлар борасида илмий натижа ва хулосалар чиқарилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация натижаларининг илмий аҳамияти “Хамса” дostonлари образлар поэтикаси, ўзбек адабиёти тарихи, бадиий таҳлил, тасаввуф адабиёти назариясига доир тадқиқотлар учун асос бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти филологик олий ўқув юртлари, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари учун “Навоийшунослик”, “Ўзбек адабиёти тарихи”, “Мумтоз тарихий поэтика” фанлари ва ўқув курслари учун дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув-услугий мажмуалар тайёрлашда ҳамда ихтисослик фанлари назарий базасини шакллантиришда амалий восита бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Алишер Навоий тафаккури онтологияси ва унинг бадиий ифодаси тадқиқи бўйича олинган илмий натижалар асосида:

ўзбек мумтоз адабиёт назарияси учун муҳим илмий-назарий хулосалардан Туркия Фират университети гуманитар ва ижтимоий фанлар факультетининг “Замонавий туркий тиллар ва адабиётлар” ÇTL 314 Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı, ÇTL 219 Eski Türk Edebiyatı, ÇTL 217 Türk Kültür Tarihi va ÇTL 106 Türk Edebiyatı Tarihi II каби фанларни ўқитишда фойдаланилган (Фират университети гуманитар ва социал фанлар факультетига қарашли Ҳозирги туркий тиллар ва адабиётлар кафедрасининг 2019 йил 2 декабрдаги маълумотномаси). Натижада ўзбек тили, ўзбек адабиёти, уйғур тили ва уйғур адабиёти, туркий тиллар лексикологияси фанларини ўқитишни яхшилашга ҳамда тегишли мавзуларнинг талабалар томонидан яхши ўзлаштирилишига эришилган.

Алишер Навоийнинг ислом илоҳиёти, олам ва одам муносабатлари ҳақидаги қарашлари, шоир тафаккури сарҳадлари ҳамда уларнинг бадиий инъикоси талқинига доир илмий-назарий хулосалардан (2012-2016) “Ф1-ХТ-19919 рақамли “Ўзбек мифологияси ва унинг бадиий тафаккур тараққиётидаги ўрни” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 августдаги 89-03-27-30-сонли маълумотномаси). Натижада Алишер Навоий онтологик поэтикаси тадқиқи, белгиланган синергетик талқин моделлари асосидаги хулосалар тасаввуф адабиёти бадиий-фалсафий сарчашмаларини аниқлаш имкониятига асос бўлган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот иши натижалари 4 та халқаро, 2 та республика илмий-амалий конференцияларида жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 13 та илмий мақола нашр этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 5 та мақола, улардан 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат, ҳажми – 140 саҳифа.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **“Кириш”** қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Бадий асар ботиний маъноларини кашф этиш комплекс муаммо сифатида”** деб номланган биринчи бобида онтологик поэтика ва унинг синергетик асослари, онтологик поэтикада Аллоҳ маърифати ва унинг талқини масаласи, улуғ мутафаккиримизнинг ижодиёти ғоявий йўналишига асос бўлган илоҳиёт илми, мавжудлик муаммоларига муносабати, иррационал идроки ҳамда уларнинг бадий инъикоси талқинида онтологик поэтика тамойиллари ва унинг фундаментал асослари тадқиқ этилди.

Бобнинг илк фасли **“Онтологик поэтика - бадий матнни ўрганишда янги ёндашув”** деб белгиланган. Ушбу фаслда борлиқ қонуниятлари ва бадий матн маъно-мазмунининг шаклланишидаги умумийлик масалалари очиқ берилди.

Онтологик поэтика моделлари матннинг ёзилмаган қатламини ўқиш, асарнинг яшовчанлик сабабини англаш имконини беради. Поэтиканинг онтологик қатлами асл, бирламчи маъно деб аталади. Асл, бирламчи маъно – бу мукамал тузилма, бадий матнда амалга ошадиган онтологик ният. Муаллиф нияти ва матндаги ҳодисалар ички тизими бирлашиб асл маънога, ботиний кучга, комил ғояга, қадриятга ишора қилади. Сюжет, композиция, услуб ҳамда ритмнинг ўзига хос шаклланиши ботиний маънони юзага чиқаришга ишора беради. Онтологик поэтика муаллиф тафаккурининг туб қатламларига назар ташлайди. Бунда муаллиф баёни ва матн ғоясини ўқувчи қандай қабул қиляпти, қаби саволларга жавоб изланади. Тадқиқотчини матнда шакл ва маъно яхлит организм сифатида **“ниманинг воситасида”** ўзини намоён этгани, унинг механизми қизиқтиради. Ўзбек мумтоз

адабиётининг ислом ақидавий ғояларига асосланган жозибали ҳамда мураккаб ифода услубларини таҳлил этиш, унинг зоҳирий ва ботиний қатламларидаги маъноларнинг ўзаро зид қурилишини, мувоқаб ва мушоҳада тажрибасини талқин этиш, герменевтик моделини белгилаш матн поэтикасига онтологик ёндашишни тақозо этади. Бадиият борлиқ каби бир хил онтологик ривожланиш тизимига эга. Шунинг учун бадиий асарга борлиқнинг барқарор қонуниятларини ўзида акс эттирувчи тизим сифатида ёндашиш лозим. Матннинг онтологик поэтикаси моделлари тадқиқида синергетика тамойилларини қўллаш матннинг мажозий талқинидан асл, ботиний маъноларини кашф этишга йўналтиради, динамик тизим моделини яратади. Асар композицион тузилишининг мураккаблиги унинг асар маъноси, ҳажми, тил хусусиятлари билан алоқадорлигини ҳамда бадиий матннинг синергетиклигини билдиради. Матн синергетикасида ривожланувчи тизим мавжудлигининг асосий тамойиллари учтадир: нотекистик, очиқлик, беқарорлик. Синергетик ёндашувда фрактал (табойиъ), бифуркация (тажарруд), аттрактор (жолиб) номлари билан аталадиган тушунчалар воситасида ҳар қандай бадиий матннинг лисоний қатламига ва яхлит матнга тавсиф бериш мумкин.

Синергетик тафаккур тарзи, борлиқдаги барча динамик тизимлар, шунингдек, инсоннинг ҳам ривожланишга мойиллиги, янгилашишга ўчлиги ҳақидаги қарашлар қадим шарқ таълимотларида мавжуд бўлиб, Алишер Навоий ҳам “Садди Искандарий” достонида оламнинг умумий қонуниятларига оид қарашларини бадиий инъикос эттирган. Мутафаккир шоирнинг ушбу достонида шоҳ Искандарнинг Арастудан сафар қилиш машаққатли бўлса-да, нечун инсон табиати унга мойил эканлигини сўрагани бобида олим шундай жавоб беради:

*Нишотиға такрор ҳойил бўлур,
Табиат тажаддудга мойил бўлур.
Тажаддуд эрур чунки марғуби таъ,
Эрур мужиби айи маҳбуби таъ.⁴*

Ёки “қиш фаслида совуқнинг қаттиқлиги ва ёғингарчиликнинг кўплигига қарамасдан нега киши табиати унга толиб ва роғибдур?” каби саволлар замирида илмий-маърифий умумлашмалар, хулосалар ётгани аниқ. Алишер Навоий ушбу достонининг 39-бобида шоҳ Искандар Кашмирга кириб келиши арафасида Маллунинг ўт ва елни ўғирлаши, бу билан халқни танг аҳволда қолдириши, Афлотуннинг Маллунинг бу тадбирига изоҳи ва ечим йўлини таклиф этиши билан боғлиқ воқеалар замирида ва бошқа турли ўринларда синергетик асосдаги қарашларини баён этади (*очиқлик, нотекистик, беқарорлик, оламнинг даражали тузилмаси каби*).

Асар номи, эпиграф, муқаддима, байтлардаги бир истилоҳ доирасидаги зидликлар, маънога урғу бериш учун бир хил товушлар такрор келган ўринлар ва хотима матн тузилмасида *аттрактор* вазифасини бажаради ва

⁴ Алишер Навоий. Садди Искандарий. www.ziyouz.com кутубхонаси. – 208 б.

матн талқинида энг кучли унсурлар ҳисобланади. Борлиқ қонуниятларига кўра, заиф нарсалар кучлисига қараб интилади ва унинг атрофида яхлит маъно касб этади. Бадиий матнда ҳам мазмун ва маъно ўқувчини ўзига жалб этадиган (аттрактор) унсурлар атрофида шаклланади.

Фракталлар (табойиъ), борлиқ қонуниятларига кўра, бир-бирига зид, турли кутбларга мансуб нарсаларни бирлаштириш қонуниятини ифодалайди. Бадиий матнда бир-бири билан мазмунан мантикий боғланмаган байтлар ёки парчалар муайян бир нуқтада, масалан, шоир ғоясини аниқлаштирадиган шоҳбайтга келганда маълум бир ғояга бўйсундирилгани сезилади. Ҳар байт матндаги шоҳбайт шарҳига хизмат қилади. Фракталлик, шунингдек, матн талқинида ҳам ўзини намоён этади. Жумладан, ҳар қандай матн ўқувчи томонидан турлича талқин қилиниши мумкин. Ҳар бир кейинги шарҳ олдингисидан фарқ қилиши ёки унга зид бўлиши мумкин. Ўзаро зид шарҳлар пировард натижада янги, мукамал шарҳнинг яратилишига олиб келади. Шарҳларнинг, матнларнинг (интертекст) ўзаро бир-бирига таъсири жараёнида маънолар кесишмасида янги маъно ҳосил бўлади.

Бифуркация (лот. bifurcus- икки йўл, бўлакраниш, ноаниқлик, объектнинг бир шаклдан бошқасига ўтиши, беқарорлик⁵) маънолар тизими ҳаракатланаётган йўл иккига ажраладиган нуқтада ҳосил бўлади. Муаллиф мақсади шу нуқтагача ўқувчи учун тушунарсиз бўлиб келиши мумкин. Гарчи матнда кўтарилаётган ғоя ёки ғоялар аввал бошдан муайян тасаввур ҳосил қилиб келаётгандек туюлса-да, шу нуқтада муаллиф ғояси аниқ бўлади. Тизимнинг ўсиб борадиган беқарорлик ҳолатидан чиқиши, бадиий асар ғоясининг мавҳум даражадан муайян нуқтага келиб аниқ сезилиши бифуркация нуқтаси дейилади. Шу ерга келиб, китобхон муаллиф ғоясини аниқ англайди. Онгости даражасида муаллиф нияти ҳақида яхлит тасаввур пайдо қилади. Инсон тафаккур мантиғи ҳам шунда кўринади: берилган маъно билан бевосита унинг маъновий инвариантларини англашга интилиш пайдо бўлади. Тизимда эҳтимолий маъноларнинг сочилган, тарқоқ ва тартибсиз келиши қонуний ҳол, чунки у лексемаларнинг тизимли маънолари, коммуникатив вазият, миллий-маданий муҳит билан чамбарчас боғлиқ.

Диссертацияда матн дискурси синергиясига *контекст-матн-матности* учлик модели асосида, матн композициясига архитектоника, макросинтаксис жиҳатидан ёндашилди. Синергетиклик назариясида марказий тушунча сифатида қараладиган *тартиб мезонлари* “Хамса” макросинтаксисига нисбатан белгиланди. Тартиб мезонлари (ТМ) тизимнинг бошқа унсурлари ҳолатини ўзига бўйсундиради.

Онтологик поэтика оламнинг яхлит илмий-фалсафий манзарасини ўрганиш орқали борлиқ асосини ташкил қилгани олам ва одам муносабатларининг чуқур қатламларига назар ташлайди. Бундай ёндашув мумтоз бадиий матн, унинг муаллифи дунёқараши ўз аксини топган матности ботиний маъноларини юзага чиқаришда самарали натижаларни беради.

⁵ мумтоз адабиётдаги *мутараддид-иккиланиш*, *шубҳаланиш*, шунингдек, *мутараддий-беқарор* мазмунидаги истилоҳлар.

“Тафаккур ва бадий талқин онтологик поэтика муаммоси сифатида” деб номланган иккинчи фаслда Алишер Навоий дostonларида акс этган ирфон, инсон дунёқарашининг сарҳадларининг онтологик асослари, яъни инсоннинг вужудий имкониятлари ва унинг бадиияти таҳлил этилди. Бу эса мутафаккиримиз дostonларининг ботиний қатламида амал қилаётган талқин моделларининг, онтологик поэтикада урғу берилган қарама-қарши тушунчалар мутаносиблиги муаммосининг объектив асосини белгилашда муҳимдир. Бадий матн айна инсон тафаккурининг инъикоси сифатида тадқиқот объекти ҳисобланади. Ижодкорнинг тафаккури даражасини белгиловчи мезонларни топиш бадий матн таҳлилида талқин маҳорати юзасидан хулоса қилиш ва, қолаверса, назмнинг мураккаб тизимини ўрганиш ракурсини ўзгартириш синергетик ёндашув воситасида реал аҳамият касб этади.

Диссертацияда маърифат босқичлари ва даражалари, уларнинг талқини масаласи онтологик поэтиканинг муҳим муаммоси сифатида кўриб чиқилган.

“Фарҳод ва Ширин” дostonида Шопур қаламини чиқариб, Фарҳод (мулк олами) ва Ширин (малакут олами) жойлашган маконининг тасвирини шундай чизадики, унда икки томон тенг, мукамал тақсимланган, ўзаро тафовут йўқ эди:

*Чиқарди сафҳаву килкин қаламзан,
Ҳамул ер сурагин бўлди рақамзан.
Анингдек қилди тарҳ ул нақши дилжў
Ки, йўқ эрди тафовут бир сари мў.*⁶

Бу тасвир Алишер Навоийнинг икки оламга бир нарсанинг икки томони сифатида қарашини, унинг онтологик поэтикасини аниқлаштиради.

Борлиқни яхлит идрок этиш, ушбу кечинмаларни сўзда ифодалаш, ифодани талқин этиш ўзаро боғлиқ жараёндир. Диссертацияда *контекст-матн-матности* учлик модели қўлланган ҳолда онтологик поэтиканинг синергетик тамойиллари нафақат матн композицияси қисмлари ўртасидаги ўзаро зидликларни, шунингдек, бир асос ғоя доирасидаги зидликлар муаммоси ечимини ҳам бериши очиб берилган.

Шоир байтларида ўзаро зид вазиятда, нотекис муҳитда намоён бўлаётган синергетик марказ ёки кучли нуқталар ҳисобланган *тифл-пири кўҳансол, гурра тифлзод- рахи қадимийниҳод, гўдак-доншманд, бозичаи атфол-пири кўҳансол, жунун-хирад, хирад-тифл, ақл пири-бозичаи атфол* каби жуфтликларда, бир қарашда, томонлар ўзаро бир-бирини инкор этади, лекин, шу билан бирга, улар мутаносиб, бири иккинчисини тақозо этади, маъносини аниқлаштиради, таъминлайди. Талқин натижасида айнан яхлитликдагина томонлар сокинлик, ваҳдат, боқийлик, мукамаллик каби чуқур диний-фалсафий, онтологик ғоялар касб этиши мумкинлиги аён бўлади. Ушбу ғоя бадий адабиётда онгости метафораси, метафизик метафора сифатида изоҳланадиган *метаметафора* атамаси билан аталади.

⁶ Ўша асар. -171 б.

Зид муносабатлар икки доирада намоён бўлади: *танзих-ташбиҳ* модели ҳамда *фоил-феъл-мафъул* модели доирасида. Образлар ўртасидаги муносабатлар қатлами барча элементларнинг жолибга (асл ғояга) интилишини, унинг атрофида айланишини ташкиллаштиради. Талқин моделлари зид томонларни, яъни матн ва матности ҳудудини мувофиқлаштиради:

*Кирди ики жисм бир кафанга,
Йўқ, йўқ, ики руҳ бир баданга.
Бир дона эди вале ики жузв,
Бир-бирига уйла муттасил узв.
Донадек ўлуб ики бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.*⁷

Келтирилган байтларда икки тан бир қобиғда, бир кафандалиги Навоийнинг онтологик қарашлари – Борлиқ ягоналиги, инсоннинг Аллоҳ билан вужуд жиҳатидан бирлиги (Ягона борлиқнинг икки томони), лекин зотий (моҳият) жиҳатдан бошқалигини ифодаламакда (*танзих-ташбиҳ*).

Диссертациянинг иккинчи боби “**Алишер Навоий ижодида инсон феномени**» деб номланиб, “**Аллоҳ ва инсон феномени талқини**” номли биринчи фаслда Алишер Навоий наздидаги комил инсон концепцияси, комил инсоннинг икки олам муносабатидаги ўрни, онтологик (вужудий) имкониятларининг бадиий инъикоси таҳлил этилган. “Хамса” дostonлари талқинининг синергетик моделлари, хусусан, *Фоил-феъл-мафъул* феълий модели (предикация) асосида тавҳид калимаси таҳлил этилди. Ушбу талқин комил инсоннинг мафъуллик сифатлари моҳиятини очади ҳамда “*Аллоҳнинг зоти ҳақида эмас, неъматларида ҳақида ўйлаш*” билан амалга ошади. Шу асосда, мутафаккиримизнинг қазо ва қадар, таваккул тушунчаларига муносабатининг бадиий инъикоси тадқиқи акс эттирилди. Алишер Навоий концепциясига кўра, моддий олам илоҳий моҳиятга сингиб кетмайди. Ушбу онтологияда марказий бўғин бўлган учинчи воқелик ёки “Унга ўхшаб яратилган” комил инсон мавжуд. У қарама-қарши томонлар муносабатини, уларнинг ўзаро онтологик барқарорлигини таъминлайди:

*Гар меҳрдин ўлмаса мунаввар,
Қилмас эди ломаконни анвар.*⁸

Тасаввуф адабиётида асосий ғоявий-бадиий мазмун юкланган тимсол-комил инсон синергетик тизимдаги аттрактор (Аллоҳ-инсон) ҳолатига яхши мисол бўлади. Диссертацияда “Хамса” дostonлари ҳамд ва наът қисмларидаги ўқувчи эътиборини тортишга йўналтирилган аттракторлар, яъни “жолиб” мавқеидаги парчалар таҳлил доирасига тортилган. Яратилган нарсаларни бир вақтнинг ўзида ҳам иссиқ, ҳам совуқ, ҳам узоқ, ҳам яқин дея изоҳлаш мумкин эмас. Яратган эса бир вақтда Узоқ ва Яқин, Ошкор ва Пинҳон, Раҳмон ва Қаҳҳор. Бу алоҳида бир СИР бўлиб, фақат Унга, унинг Ҳақиқатига хос. Ушбу формула анча мураккаб (метаметафоралар).

⁷ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси.- 216 б.

⁸ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси.-12 б.

Зидликнинг бир томонини мутлақлаштириш, яъни Уни фақат Узоқ ва Ботин дейиш Тавҳиднинг мантиғини англамасликдир. Худди шу асосда, Унинг Зоти ошкор эканлигини билган ҳолда, пинҳон қисмини излаймиз. Навоий айтади:

*Сендин инсонга тору пуди жасад,
Жасад ичра кўнгул, кўнгулда хирад.
Сен қилиб фарқ уйида пинҳоний
Коргоҳи димоғи инсоний.⁹*

Алишер Навоийнинг ғоявий-поэтик мақсади айнан шу қисмларда ҳамда дostonнинг бошқа синергетик, кучли нуқталарида, матности маконида акс этади. Синергетикада аттракторнинг зиди бўлган репеллер ҳолати ҳам бор. Аттрактор ўзига жалб этувчи бўлса, репеллер ўзидан қочирувчидир. Аттрактор Ҳақиқат деб олинадиган бўлса, унинг зиди бўлган *репеллер* (асл мақсаддан тўсувчи) атамаси *мажоз* маъносига мувофиқ келади. ТМ зид томонларни, яъни матн (репеллер) ва матности (аттрактор) худудини мувофиқлаштиради.

*Авалги вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.
Йўқ-йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,
Ул навъ кетурса турктози
Ким, қолмаса сурати мажози.¹⁰*

Бадий адабиётда бир истилоҳ доирасидаги ўзаро зидлик мазмунини берувчи образлар (табойиъ) намоён бўлади ва пировардида, улар, яхлитлик, жамлик, ваҳдат маъносига ишора қилиши аниқлашади (*тифл-пир, нуқта ва паргор, дафтар ва варақ, наср ва назм* каби зид истилоҳлари билан боғлиқ ҳолатлар). Бундай хулосага келишга йўналтирувчи талқин моделлари мавжуд бўлиб, улар муайян дунёқарашни ташкиллаштириб беради. Бу каби ўзаро зид образлар онтологик поэтиканинг ўрганиш объекти бўлиб, улар икки доирада, ракурсда таҳлилга тортилади: *танзиҳ-тақдис, танзиҳ-ташбиҳ* ҳамда *Фойл-феъл-мафъул*.

Навоий ақидаси бўйича, Аллоҳ Ўз тажаллиёти аспектида онтологик даражаларнинг комил инсонда бирлашиши билан мутлақ камолотга етади. Инсон икки нусхага эга: зоҳирий ва ботиний. Шундан биринчиси феноменал оламга тегишли, иккинчиси бошқа онтологик даража – илоҳий *олам* билан боғлиқ.

*Эй кўрунуб гурра киби тифлзод,
Тифли рахинг чархи қадимийниҳод.
Инсу малак жонию жононаси,
Икки жаҳон гавҳари якдонаси.¹¹*

⁹ Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. www.ziyouz.com кутубхонаси. -1 б.

¹⁰ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси. -220 б.

¹¹ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси. -23 б.

Матн синергетикасидаги “контекст-матн-матности маънолар” конструкцияси ирфоний адабиётдаги “*фоил-феъл-мафъул*” талқини билан бир хил. У бадий матннинг ботиний тизимини мажозий қатлами воситасида идрок этиш имконини беради. Ушбу моделга кўра, таҳлил зарурийлик халқаси асосида боғланган илоҳий олам ва касрат олами муносабатлари ҳамда уларни боғлаб турувчи *феъл (ишқ)* доирасида бўлади. Уларнинг онтологик имкониятларига, муносабатлари моҳиятига, Фоилнинг вазифасига ва ушбу маъноларни инъикос эттирган бадий тимсолларга қаратилади. Бу эса “Хамса” дostonлари яхлит тизимини аниқлашда муҳим ўзига хос йўлдир. Аллоҳ ва инсонни боғлаб турувчи ришта – ишқ (*феъл*). Алишер Навоий ижодида ушбу парадигма *ошиқ-ишқ-маъшук, маъшук-ишқ-ошиқ, наққош-нақиш-манқуш* каби турли бадий образларда намоён бўлади. *Феъл* тушунчаси *амал, ҳаракат* маъносида келиб, онтологик жиҳатдан моддийлик хусусиятлари таъсирига кирмаган, маъдум, мавҳум, вақтдан ташқари, касрат олами учун имконийлик ҳисобидаги онтологик даражани англатади, шунингдек, Аллоҳ (Фоил) ва одам (мафъул)нинг фарқини таъминлайди. У ҳаракатга келтирувчи кучнинг иккинчи жисми ҳаракатлантириши жараёнини англатади. *Амал* касратда (ашёлар оламида) турфа хил ва шаклда зоҳир этади. *Амал* ҳаракат соҳиби – Фоилнинг измида. Илоҳиётшунослик нуқтаи назаридан, Аллоҳ Фоилдир.

Ҳар неки қойим, ўзи Қайюм (Фоил) ўлуб,

Бўлғуси ул, борчаси маъдум (феъл) ўлуб.

Борча жаҳон аҳлига зоти ниҳон,

Мазҳари асмоу(феъл) сифоти жаҳон (мафъул).¹²

Ишнинг иккинчи фасли “Хамса” дostonлари маъноларини идрок этишда онтологик талқин ва таҳлил” деб номланади. Ушбу фаслда дostonлардаги воқеликлар замиридаги маъноларнинг онтологик талқини ва таҳлили белгиланган моделга кўра амалга оширилди.

Бадий матнда мавжуд ҳар бир табойиъ иерархик тизимда катта ахборот манбаига эга, шунингдек, улар, моҳиятан, бир маънолилик касб этади. Илоҳиёт илмида эса, *жамъ* нуқтаи назаридан, ҳар қандай нарсада бошқа нарсанинг ҳақиқати мавжудлиги таъкидланади. Шу сабабли табойиълар қатлами бир-бирини тўлдириб боради, шунингдек, интертекстуал майдон ҳосил қилади:

Ким бори зокир эди, ул гунгу лол,

Борчаси мажмуу ул ошуфта ҳол...

Хожаки кўрди яна мундоқ жаҳон,

Заррада кавн, қатрада дарё ниҳон (табойиъ).¹³

Фракталлар (табойиъ) ўзаро зид нуқтада кесишади, хаос (бекарорлик) ҳосил қилади, бу ҳолат эса тизимни таъсирчан ҳолатга келтиради, ҳар қандай ташқи таъсир уларни маълум бир томонга – аттракторга¹⁴

¹² Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-73 б.

¹³ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-63-67 б.

¹⁴ аттрактор-жолиб, ўзига тортувчи, жалб этувчи; жозиб-ўзига жазб этувчи, жазба соҳиби.

ўзгартириши, асл мақсадга йўналтириши, барқарор қилиши мумкин. Бекарорлик нуқтасида томонлар қайси жолибга интилиши аниқ эмас. Ассоциатив истилоҳлар жуфтлиги ушбу нуқтада маълум бир жолибни танлашини тақозо этади ва тизим барқарорлигини таъминлайди. Жолиблар эса матноста мавжуд тартиб мезонларига кўра амал қилади.

“Сабъаи сайёр” достонидаги “Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир хикояти”да Зайд Заҳҳоб воқеаси асар сюжет тизимида алоҳида ўринга эга бўлиб, тавҳид концепциясининг феълий талқинини бадий ифодалашга хизмат қилади. “Хамса” достонлари феълий талқини парадигмаси (*фоил-феъл-мафъул*) таҳлил ва талқин жараёнида асл маънони, шоир идрокидаги икки олам муносабатларини аниқлаштирувчи талқин мезони сифатида хизмат қилади. Аллоҳ ва одамни ўзаро тенгма-тенг қўйиб бўлмаслик, аввало, икки томоннинг қудрати масаласига тегишли бўлиб, ушбу ғояси келтирилган хикоят мисолида бадий ифодаланади.

“Сабъаи сайёр” нинг бешинчи иқлимдан келган мусофир хикоятида Жобир, Меҳр ва Суҳайл тимсолларида Навоий қуйидаги тезисни илгари суради. “Ваҳдат ул-вужуд”га кўра, илоҳий олам ҳамда мулк олами ўзаро бир-бирини акс эттиради, ўзаро сифатларини аниқлаштиради, икки томонлама моҳиятлар англашилади Шу тариқа зоҳир ботинга, ботин зоҳирга ўтиб туради. Илоҳиёт ва касрат ўртасидаги бундай ўзаро ўтиб туриш уларнинг фоиллик ва мафъуллик, сабаб ва натижа ҳолатларини ҳам ўзгартиради. Икки томоннинг ўзаро ўрин алмашилиб туриши ирода эркинлигига ҳам тегишли бўлади. Бу эса ҳаракатга мажбурлаш (*жабр*) йўқлигини англатади.

Фоил-феъл-мафъул парадигмаси Алишер Навоийнинг ўзига хос “учлик” назариясидир. Унинг қайси томонидан қараманг, *амал* Холиқ ва инсон ўртасидаги муносабатларда кўприк вазифасини ўтайди. Ишқ бўлмаса, Аллоҳ инсонни яратмас эди (*Ошиқ-ишқ-маъшук*). Эзгулик инсонни Аллоҳга, Аллоҳни инсонга яқинлаштиради (Аллоҳ-эзгулик-комил инсон). “Тавҳид”ни навоиёна тушуниш, бу оламни шундай яхлитликда кўришки, бунда барча борлик, жумладан инсон зоти ҳам ўзининг яхши-ёмон хулқ-атвори, хатти ҳаракати билан “Тавҳид”нинг таркибий қисмидир. Шундан Навоий “Хамса”ини ҳам зоҳирий ва ҳам ботиний маънода тушуниш хато бўлмайди. Зоҳирий маънолари зоҳир аҳли учун, ботиний маънолари ботин аҳли учун ибратли ва таъсирчан бўлади. Алишер Навоийга кўра, суфий муроқабга жараёнида Аллоҳнинг узлуксиз тажаллиётида қарама-қаршилиқларга дуч келади (ботин зоҳирга, зоҳирийлик ботиний ҳолатга ўтмоқда) ва шуни англайдик, Аллоҳ Зоти (*Хувиййа*) унинг учун яширин бўлиб қолса-да, У оламда тажаллиётининг ҳар лаҳзасида намоён бўлмоқда ва шу сабабли инсон хайрат ҳиссига тўла.

Навоий бўйича, фоиллик бир томонлама эмас, бу доира каби ўзаро ўтиш бўлиб, икки томон ўрин алмашилиб туради: фоил бўлиш учун мафъул ҳам бўлиш керак; бу ҳолат бир-бирининг зарурий шароитидир. Бунда бир нарсанинг икки томони ўзаро боғлиқлиги, ўзаро акс этиш натижасида ўзининг хусусиятларини аниқлаштиради, шу сабабли бунда танловга ўрин

йўқ, шунингдек, мажбурлашни ҳам англамайди. Ушбу онтологик тақсимот «иродавий ҳукм»ни тақозо этади. Ирода бу – ҳар ким ҳар лаҳзада ўзини аниқлаштириши мумкинлигидир, мутлақ эркинлик шунда (*Саъд воқеаси*). Ҳақиқий эркинлик Комил инсон бўлиш учун икки томон боғлиқлигини ўзида амалга ошириш (таҳаққуқ), учинчи нарса бўлиш, иккаласига ҳам тааллуқли бўлиш.

Диссертацияда зотий (субъект) ва феълий (предикат) сифатлар талқини моделлари орқали Алишер Навоийнинг комил инсон ҳақидаги қарашлари чуқур энциклопедик билимларга асослангани таҳлил доирасига тортилган. Ушбу талқин моделлари онтологик поэтиканинг асл маъносини белгилашда, бадиий матн ботиний қатламини ўқишда муҳим ўрин тутиши далилланган.

Диссертациянинг учинчи боби **“Бадиий асар, унинг матноти маъноларини ўрганишда талқин мантиғи”** деб номланган. Унда онтологик поэтика таҳлили синергетик нуқталардан, яъни бадиий матндаги ўзаро зид қарашлар, образлар қарама-қаршилиги, бири иккинчисини инкор этувчи фалсафий фикрлар таҳлилидан бошланиши, натижада бир қарашда ўзаро бир-бирини инкор этувчи унсурлар аслида мутаносиб, бири иккинчисини тақозо этиши ва бир ғояни очишга хизмат қилиши таҳлил этилган.

Бобнинг **“Хамса” дostonлари муқаддималарида Аллоҳ зоти талқини поэтикаси**” номли фаслида “Хамса” дostonлари ҳамд ва наът қисмлари *танзиҳ-ташбиҳ* ҳамда *танзиҳ-тақдис* талқин моделлари асосида таҳлил этилди, Алишер Навоий онтологик тафаккурининг поэтик ифодасига қаратилди. Ишда шоир ислomий қарашларининг бадиий инъикоси, тизимли-зидловга асосланган образлар, икки кутбнинг алоҳидалиги ва, шу билан бирга, ягоналиги назариясини таҳлил қилиш асносида Алишер Навоийнинг йирик мутафаккир эканлиги кўрсатилади. Алишер Навоий *нуқта* ва *доира* ёки *паргор* – циркуль тимсолларидан фойдаланиб, Борлиқнинг *ташбиҳ* – *танзиҳ* модели талқинини беради. Унда марказий нуқта (Аллоҳ) доира таркибидаги нуқталар билан айнан бир нарса эмас (доира ҳисобсиз нуқталардан ташкил топган), марказий нуқта доира таркибидаги нуқталарнинг яратилиш сабаби, улар эса ўзига хос турли акслари:

*Чу паргор учи даврин айлаб кашон,
Падида ўлғуча нуқта топмай нишон.*¹⁵

Ишда Алишер Навоийнинг тажаллиёт ҳамда борлиқ даражалари, вақт концепциясини бадиий инъикос эттиришдаги маҳорати очиб берилади. Мутакаллимларнинг атомлар назариясида икки вақт атоми оралиғидаги *вақафот, сукунот* ҳақида баҳслар кечган. Улар нарсада бир вақтда ҳам ҳаракат, ҳам сукунот мавжуд деган тўхтамга келишди. Ҳаракат мавжудликнинг, сукунот адамийликнинг сифати. Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр”нинг биринчи бобида ушбу ғояга алоҳида тўхталиб ўтади:

¹⁵ Алишер Навоий. Садди Искандарий. www.ziyouz.com кутубхонаси.-298 б.

*Ҳам ҳаракотидин ионат этиб,
Этгали мақсудқа таҳрик этиб.
Ҳам саканоти қилиб ифшо сукун,
Анда таваққуфқа бўлуб раҳнамун.¹⁶*

Вақт ҳақойиқларни лаҳзада бевосита идрок этиш воситасидир.

Иккинчи фасл “**Аллоҳ ҳақиқати: ошкор ва пинҳон талқин(танзиҳ-ташбиҳ модели асосида)**” деб номланган. Ушбу фаслда Алишер Навоийнинг Тавҳид калимаси талқинига *ташбиҳ-танзиҳ* моделига кўра ёндашилгани кузатилди. Алишер Навоийга кўра, Унинг Мутлақ Ботиний Борлиғи Ўз исм ва сифатлари билан барча оламлар – малакут олами, жабарут олами ва шаҳодат, мулк олами даражасидаги ҳар қандай сифат, муносабат, манзилдан холи ҳолда мавжуд (*танзиҳ*). Шунингдек, бор мавжудлик Унинг тажаллиёти. Шунинг учун барча нарсалар Унинг Исм ва Сифатлари (*ташбиҳ*).

Аллоҳ касрат оламидаги ҳар қандай разилликлардан, бемаъниликлар, нопокликлардан холи (*танзиҳ*). Инсон ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатдан ижтимоий муносабатларда ўз маънавий-ахлоқий амаллари учун шахсий жавобгарликка эга. У ҳаёти давомида ирода қуввати, илми ва имони кучи билан нафснинг зулми ва ёмонликларидан холи бўла олади (*танзиҳ*). Алишер Навоий Аллоҳ ва олам муносабатида уларнинг бир-бирига ўхшамаслиги (*танзиҳ*), аммо инсон Аллоҳ инъом этган илоҳий сифатлардан холи эмаслигини таъкидлайди (*ташбиҳ*).

*Бериб ўз ҳуснунга бут ичра зуҳур,
Айлаб ул ҳусн ила ани мағрур.
Шуълаларга солиб юзунг чу укус,
Куйдуруб ўзни ўт қошинда мажус.
Ҳар сувар ичра жилвагар ҳам сен,
Жилвагар демайин сувар ҳам сен.¹⁷*

Алишер Навоийнинг синергетик тафаккури оламдаги барча турфаликни яхлит мушоҳада қилишни тақозо этади. Бунда “ҳар сувар”, ўз идрок даражаси, онтологик даражасидан қатъий назар, умумий ҳолда бир маънолилик касб этишини англатади.

ХУЛОСА

1. Ўзбек мумтоз адабиётининг ислом ақидавий ғояларига асосланган жозибали ҳамда мураккаб ифода услубларини таҳлил этиш, унинг зоҳирий ва ботиний қатламларидаги маъноларнинг ўзаро зид қурилишини, мушоҳада ва мушоҳада тажрибасини талқин этиш, герменевтик моделини белгилаш матн поэтикасига онтологик ёндашишни тақозо этади. Бундай ёндашув бадиий

¹⁶ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-6 б.

¹⁷ Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. www.ziyouz.com кутубхонаси. -7 б.

матн, унинг муаллифи дунёкараши ўз аксини топган матности ботиний маъноларини юзага чиқаришда самарали объектив натижа беради.

2. Синергетиканинг нотекистик, беқарорлик ва очиклик каби уч тамойили бадий таҳлилнинг асосидир. Матннинг “нотекислиги”, бир томондан, муаллифнинг муайян асарнинг ғоявий йўналиши ва адабий усулларни танлашида белгиланган меъёрларга риоя қилиш ёки, аксинча, рад йўлидан боришда эркинлиги, иккинчи томондан, бадий таҳлил ишларида бир таҳлил ҳамма учун мезон бўлиши шарт эмаслиги, барча талқинлар ҳисобга олиниши билан изоҳланади. Талқинлар ҳаммаша такомиллашиб, янги шарҳларга сабаб бўлиши объектив ҳол деб ҳисобланади. “Беқарорлик тамойили”ни билиш матн хусусиятларини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. Беқарорлик матн ривожини олдиндан башорат қилиб бўлмаслиги, уларнинг ташқи таъсирга мойиллиги, оқибатда муаллиф учун ҳам, китобхон учун ҳам қўйилмаган йўналишларга бурилиб кетиши мумкин. Учинчи “очиклик тамойили” асар ўқилиши жараёнида матн ўзини турли ракурсларда намоён этиши мумкинлигидан келиб чиқади. Таҳлил талқинга олиб келади. Китобхон муаллиф ғоясини ўзича тушуниши мумкин ва бу бадий.

3. Алишер Навоийнинг Борлик, Аллоҳ, Инсон муаммоларига ёндашиши чуқур илмий ва мантиқий гипотезаларга асосланган. Унинг қарашлари Абу Ҳомид Ғаззолий ва Ибн Арабийнинг метафизик мулоҳазаларига айнан. Шоир мушоҳада-кечинмаларининг бадий инъикоси улғу мутафаккиримизнинг тахайюл сарҳадларини англаш, асарлари замиридаги маънолар, мажозий қатлам нуқоби остидаги онтологик илоҳиёт масалаларини таҳлил этишда ҳали-ҳануз ҳам заиф эканимизни кўрсатади. Бунинг устига шоирнинг илоҳиётга оид қарашлари бадий ифода этилган байтларини таҳлил қилиш тадқиқотчидан ҳам филологик билимлар билан бир қаторда, ислоний илмлар, жумладан, илми ақойид, илми калом, фалсафа фанларидан яхши тайёргарликка эга бўлишини тақозо қилади.

4. Европа олимларининг синергетик илмий йўналишдаги ютуқларини назарда тутган ҳолда матндаги бадий ифодаларнинг мантиқ, ирфоний таълимотларга уйғунлигини кўрсатувчи “*танзих-тақдис*”, “*танзих-ташбиҳ*” таҳлил усулларига таяниш “Хамса” дostonлари онтологик поэтикасини таҳлил этишда муҳимдир. Матн макросинтаксиси модели асосида дostonлардаги қарама-қарши тушунчалар уйғунлигига ишора этган метаметафораларни аниқлаш, синергетик ёндашувда ушбу моделга тартиб мезони сифатида таяниш “Хамса” дostonлари онтологик поэтикасини таҳлилида асосли натижалар беради.

5. Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларида акс этган важдий-ирфоний кечинмалари, англанмалар, мажозлар силсиласи замирида ифодаланган Тавҳид ғояси шоирнинг онтологик тафаккур тизимини белгилайди. Синергетик парадигмага таяниб шоирнинг ислоний Низомга асосланган шахсий-индивидуал кечинмаларини, унинг илоҳиёт, Ягона борлик ҳақидаги ўзига хос идрокиётини талқин ва таҳлил этиш мумкин. Ҳайратларда маърифат ҳосил қилишнинг муҳим синергетик стратегияси акс

этади: бу ўзаро зид икки олам муносабатларига бир нарсанинг икки томони сифатида ёндашишдир (*кўзгу*).

6. Маърифат босқичлари ва даражалари, уларнинг талқини масаласи онтологик поэтиканинг муҳим муаммоси ҳисобланади. Борлиқни яхлит идрок этиш, ушбу кечинмаларни сўзда ифодалаш, ифодани талқин этиш ўзаро боғлиқ жараёндир. Алишер Навоийга кўра, маърифат ва Борлиқ яхлит тушунча. Муруқабда вужудий ва ирфоний фарқ инкор этилади; солиқ Ҳақиқатни яхлит англай олади. Инсоний ва илоҳий ишқ бир моҳиятнинг икки хил шакли сифатида акс этади, бутун олам нарсалари Ҳақиқатга шоҳидлик беради. Алишер Навоий заминий *шоҳидлар – гўзал йигитлар* образларига юклаган маъно, шу маънода, муҳим онтологик аҳамиятга эга. Синергетик тафаккур маърифатнинг уч даражаси ўртасида тафовут кўрмаслик, уларни яхлитлай олишдир.

7. “*Фоил-феъл-мафъул* парадигмаси матн синергетикасидаги “контекст-матн-матности маънолар” таҳлил методи билан ўхшаш. У Алишер Навоий асарларидаги чуқур диний-фалсафий ғояларни идрок этиш имконини беради. Ушбу моделга кўра, таҳлил илоҳий олам ва касрат олами муносабатлари ҳамда уларни боғлаб турувчи *феъл (ишқ)* атрофида олиб борилади. Бу эса “Хамса” дostonлари яхлит тизимини аниқлашда муҳим ўзига хос йўлдир. Алишер Навоийнинг “Ошиқ-ишқ-маъшук” конструкцияси Имом Ғаззолийнинг “уч олам” концепцияси билан мутаносибдир. Бунда *амал (ёки феъл)* Холиқ ва инсон ўртасидаги муносабатларда кўприк вазифасини ўтайди. Ишқ бўлмаса, Аллоҳ инсонни яратмас эди (Ошиқ-ишқ-маъшук). Эзгулик инсонни Аллоҳга, Аллоҳни инсонга яқинлаштиради (Аллоҳ-эзгулик-комил инсон).

8. Коинот, иерархия тамойилига кўра, кучли-кучсиз, мақсадли-мақсадсиз ва ҳоказо карама-қарши элементлар бир тизим ичида бири иккинчисини тўлдиради. Буни мумтоз адабиёт таҳлиliga татбиқ этганда қуйидагича тасаввур қилиш мумкин: аттрактор Ҳақиқат деб олинадиган бўлса, унинг зиди бўлган *репеллер* (асл мақсаддан узоқлаштирувчи) атамаси *мажоз* маъносига мувофиқ келади. Алишер Навоий концепциясига кўра, Инсон икки нусхага эга: зоҳирий ва ботиний. Шундан биринчиси феноменал оламга тегишли, иккинчиси бошқа онтологик даража – илоҳий *олам* билан боғлиқ. Инсон зоҳир жиҳатидан дунёвий Гўзалга ишқ қўяди. Унинг ботиний жиҳати у гўзалда Илоҳий Гўзални кўради. Бу муносабатлар мумтоз адабиётда Илоҳий Ишқ тушунчаси орқали ифодаланади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06.2017.Fil.19.01. AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER
NAVOIY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

TOSHNIYOZOVA RANO TOXIROVNA

**POETIC EXPRESSION OF THE ONTOLOGY OF THINKING OF
ALISHER NAVAI (BASED ON THE EPIC “HAMSA”)**

10.00.02 – Uzbek literature

**ABSTRACT
OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PHD) ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2020

The theme of doctor of philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2019.4.PhD/FIL1045

The dissertation has been prepared at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) the website of «ZiyoNet» Information and Educational portal [www.ziyo.net.uz](http://www.ziyo.net).

Scientific consultant: **Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich**
Doctor of Philological Sciences, professor

Official opponents: **Yakubov Islamjon Akhmedjanovich**
Doctor of Philological sciences, docent

Jurayev Jaloliddin Olimjonovich
Doctor of Philological sciences

Leading organization: **Alisher Navoi State Museum of Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan**

The defense of dissertation will take place on «28» October 2020 at 12.00 at a meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.19.01 at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature (address: 100100, Tashkent city, 103, str. Yusuf Hos Khojib. Tel.: (99871) 281-10-22; e-mail: tdutau.nazorat@edu.uz).

The dissertation could be reviewed in the information-resource center of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature (registration number 817). Address: 103, str. Yusuf Hos Khojib, 100100.

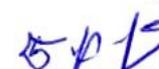
Tel: (99871) 281-42-44.

The abstract of dissertation is distributed on: «22» October 2020.

(Protocol at the register № 19 on «22» October 2020.)

N.A. Jabborov
Vice-chairman of the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

Q.U. Pardaev
Scientific Secretary of the Scientific Council awarding scientific degrees, Candidate of Philological Sciences

B.N. Karimov
Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (the abstract of the (PhD) dissertation)

The actuality and urgency of the dissertation theme. It is known that at the stages of development of the world history of the humanities, there were different approaches to the scientific and literary heritage of scientists of each past period. Meanwhile, there is a tendency to revise the heritage of thinkers of the past based on a number of new models of interpretation and analysis in the field of world literature and philosophy. As a result of such approaches, unprecedented unique aspects of creative talent are explored. In this sense, at the present stage of studying the creative heritage of the great Uzbek thinker and poet Alisher Navoi, there is a need to conduct research with the effective use of modern scientific achievements, modern models and systems of analysis.

The work of Alisher Navoi is a special page in the history of world literature. To analyze the religious and philosophical teachings that shaped the worldview and thinking of the great poet, especially his level of knowledge of life, theological views and its poetic reflection using modern methods of analysis is an urgent problem and requirement of our time.

Over the years of independence, as a result of an objective study of the creative heritage of Alisher Navoi and the study of new aspects of the work of the poet-thinker, it has reached a new level. Over the past century, his works have undergone various interpretations. If under a dictatorial regime he was presented as a secular poet, then in the years of independence he was assessed mainly from the point of view of mystical views. At the same time, recent studies emphasize that a broader study of the work of Alisher Navoi, a deeper penetration into his world of ideas, the discovery of the scale of knowledge is one of the urgent tasks facing research in the field of his heritage.

In-depth study and promotion of Alisher Navoi's creativity has risen to the level of state policy. During the visit of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev to the Alley of writers, organized on May 20, 2020 in Tashkent, he emphasized the following: "Literature is the heart of the people, the mirror of the spirituality of the people. In today's difficult world, it is necessary to find a way to the hearts of people, to use the influential power of literature to inspire them for noble goals. "Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4797 dated May 13, 2016 "On the organization of the University of the Uzbek language and literature named after Alisher Navoi", PF No.-4797 dated February 7, 2017 "On the strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan", PQ No.-3272 dated 13 September 2017 "On a comprehensive program of measures for the development of the system of publishing and distribution of book products, improving and developing the culture of reading", PQ No. -3652 dated April 5, 2018, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" also stipulated in the Decree PF-5850 of October 21 and the decision "On measures to further improve the activities of the Writers 'Union" and the given assignments of the President of the Republic of Uzbekistan

Mirziyoyev during his visit to the Writers' Alley on May 20, 2020 and other regulations related to this activity.

The dependence of research on the priorities of the development of science and technology of the republic. The dissertation was prepared in accordance with the priority direction of the development of science and technology in the republic I. “Formation of a system of innovative ideas and ways of their implementation in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state”.

The degree to which the problem has been studied. Over the past 30 years of the history of research into the work of Alisher Navoi, significant scientific research has been carried out in the field of theological and mystical ideas, a comprehensive study of his poetics. In particular, Uzbek scientists N. Komilov, I. Khakkulov, M. Imomnazarov, M. Mukhiddinov, A. Abdulkodirov, Y. Iskhakov, N. Dzhumakhodja, A. Erkinov, K. Ergashev, N. Jabborov, N. Shodmonov, B. Rajabova, U. Dzhurakulov, K. Mullakhodzhaeva, O. Davlatov, D. Yusupova, B. Eraliev, D. Salokhiy, A. Eshonboboev, Sh. Sirojiddinov, I. Ismailov, A. Kurbanbekov¹⁸, as well as foreign scientists like Benedik Perry (Hungary), Mark Toutant (USA), Nicholas Walmsley (USA), Sugrobonu Shukufta (Pakistan), Tanju

¹⁸ Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мовароуннахр – Ўзбекистон, 2009.–448 б. ; Хизр чашмаси. – Тошкент: Маънавият, 2005; Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991.–184 б.; Ҳаққулов И.Ч. Ўзбек тасаввуф адабиётининг шаклланиши ва тараққиёти: фил. фанлари докт. дисс. – Тошкент, 1995.–282 б.; Имомназаров М. Минтақа маданиятида туркий шеърятнинг ривожини – “мажоз тариқи” ва Тавҳид моҳиятининг янги талқини. <http://e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/417>; Муҳиддинов М. Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси: фил.фан. докт. дисс.-Тошкент: 1996; Абдуқодиров А. Навоий ва тасаввуф. –Хўжанд, 1994, -102 б.; Исҳоқов Ё. Нақшбандия таълимоти ва ўзбек адабиёти. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. – 120 б.; Жумаев Н. Алишер Навоий. Ғазаллар, шарҳлар / Тўплаб нашрга тайёрловчилар: А.Шаропов, Б.Эшпўлатов. – Тошкент, 1991. – 176 б.; Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқини манбалари (XV-XX аср боши). – Тошкент: “Тамаддун”, 2018; Эргашев Қ. Навоий насрида матн композициясига доир // Навоийнинг ижод олами. – Тошкент: Фан, 2011; Жабборов Н. Алишер Навоийнинг тарбияга доир қарашлари //“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б. 69-74; Жабборов Н. Маърифат надир? – Тошкент: Маънавият, 2010. – 112 б.; Шодмонов Н. Навоий дунёқарашининг тасаввуфий-фалсафий асослари / Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари. Республика илмий-назарий анжумани материаллари, 13 декабрь, 2018 й. – Б.117-124; Ражабова Б. Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. –Б. 129-133; Жўрақулов У. Алишер Навоий “Хамса”сида хронотоп поэтикаси. Монография. – Тошкент: Turon-iqbol, 2017.–260 б.; Муллахўжаева К. Алишер Навоий ғазалиётида тасаввуфий тимсол ва бадиий санъатлар уйғунлиги (“Бадоеъ ул-бидоъ” девони асосида): фил. фан. номз. дисс. – Тошкент, 2005. – 148 б.; Давлатов О. Алишер Навоий шеърятинида Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадиий талқини: фил.фан. бўйича фал. фанлари д-ри (PhD) дисс. – Самарканд, 2017. – 159 б.; Юсупова Д. Алишер Навоий “Хамса”сида мазмун ва ритмининг бадиий уйғунлиги. – Тошкент: MUMTOZ SO`Z, 2011. – 144 б.; Юсупова Д.Р. Темурийлар давридаги арузга доир рисолаларнинг қиёсий таҳлили: фил.фан. докт. дисс. – Тошкент: 2019; Эрали Б. Мажозий муҳаббат ҳақиқатлари. – Тошкент: Akademnashr, 2015. – 80 б.; Салохий Д.И. Алишер Навоий поэтик услубининг тадрижий тақомили. Ғазаллар матнларининг қиёсий таҳлили асосида: фил.фан. д-ри. дисс. – Тошкент, 2001; Эшонбобоев А. Навоий ижоди ва адабий таъсир. <https://www.saviya.uz/Adabiyot.Nauot>; Сирожиддинов Ш. Илм ва тахайюл сарҳадлари (илмий-маънавий мерос). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 132 б.; Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари / Монография. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 200 б.; Исмоилов И. Алишер Навоий “Садди Искандарий” дostonининг қиёсий таҳлили: фил.фан. бўйича фал. фанлари д-ри (PhD) дисс. – Тошкент: 2019, – 162 б.; Қуронбеков А. Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларида рамз ва тимсоллар. – Тошкент: Фан ва технология, 2015. – 228 б.

Seyhan (Turkey), Vahit Türk (Turkey), Almaz Ulviy (Azerbaijan)¹⁹ conducted scientific research.

Although the above study covers many aspects of Navoi's artistic skill, Sufi motives in his work, religious worldview, his approach to the ontology of Islam, to the essence of divinity and being as a thinker and the ability to artistically interpret have not been studied within a separate topic.

The connection of the research topic to plan of the scientific research works of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was carried out within the framework of the topic “Topical issues of studying the history of Uzbek literature and folklore” of the research plan of the department “History of Uzbek literature and folklore” of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The aim of the research – analyze the theological views of Alisher Navoi and their artistic interpretation.

Research objectives:

prove that ontological poetics is based on the principles of synergetics (the law of the development of complex systems) and gives an objective result in determining the level of cognition and thinking of the author of a work of art when creating a deeply ontological text;

to reveal the methodological significance of ontological poetics in the analysis of the poetic expression of the level of human cognition, the interpretation of the system of internal meanings in the epics of Alisher Navoi;

to substantiate the views of Alisher Navoi on the perfect person, his educational level and artistic skill of the poet in their poetic expression from the point of view of ontological poetics;

prove the effectiveness of using *tanzih-tashbih*, *taqdis-tanzih*, *foil-fe'l-maf'ul* models of interpretation in revealing the inner layer of meanings of the text of the epic “Hamsa”, in the process of studying the attitude of Alisher Navoi to questions of theology and disclosing his approach to artistic the expression of the relationship “Allah-man”.

The object of research. Epics of Alisher Navoi “Hamsa”.

¹⁹ Benedek Peri. The influence of mīr Alī-shīr Navāyī's persian poetry on the ghazals of the ottoman sultan selim I (1512–1520). / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б.74. Marc Toutant. La réponse du poète chaghatay Nawā'ī au poète persan Nizāmī: le sultan timouride, ‘refuge de la charia’/ <https://www.academia.edu/11707015>; Marc Toutant. Nawā'ī'skhamisa in the light of timurid cultural policies. / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2017. – Б.80; Nicholas Walmsley. The Yasaviyya in the Nasā'im al-maḥabba of 'Alī Shīr Navā'ī: A Case Study in Central Asian Hagiography. <https://www.academia.edu/5980228>; Şukufte Suoғovonu. Şarhi ahvol va osori forsiji Amir Alişer Navoiy mutaxallus va Fonij. – Islomovod-Pokiston, 2005; Tanju Seyhan. Akkoyunlular Döneminde Ali Şir Nevâî Şiirlerinden Seçmelerin Lehçelerarası Aktarımıyla Ortaya Konulan Oğuzca Divan. / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. –Б.17; Almaz Ülviy. Əlişir Nəvāi Azərbaycan ədəbiyyatında / Məqalələr toplusu. – Bakı, 2009

The subject of the research is the theological concept of Alisher Navoi, the scale of knowledge and ontological foundations of his worldview, as well as the ways of their poetic expression.

Research methods. The study used philological, synergistic, hermeneutic methods of analysis.

The scientific novelty of the research is as follows:

on the basis of the methodological principles of the scientific direction of synergetics, explaining the laws of development of open systems (biological, physical, chemical, ecological and social relations), the ontological poetics of the epic of Alisher Navoi “Hamsa” is revealed;

from the perspective of the ontological poetics of images, the levels of human cognition reflected in the epic “Hamsa” by Alisher Navoi are determined;

in the epic of Alisher Navoi “Hamsa” the relevance of the artistic interpretation of the mystical experiences of the sufi is revealed, expressed in the hidden layer of the text of the epic “Hamsa” by Alisher Navoi on the basis of the model of theology *tanzih-tashbih*, that is, “the purification of God from the properties of the multiple world” (*tanzih*) and “Likening God to the world” (*tashbih*), an analysis of the doctrine of the openness and hiddenness of Allah.

the artistic interpretation of the transpersonal experiences of the human heart (Spirit), expressed in the epic “Hamsa” by Alisher Navoi, is illuminated on the basis of the interpretation model of the theology *foil-fe'l-maf'ul*;

through the images of the epic “Hamsa” it was revealed that the interpretation of the phenomenon of a perfect man - "ahsani takvim" forms the basis of Alisher Navoi's metaphysical concept.

The practical results of the study are as follows:

when researching the creativity of Alisher Navoi “Hamsa”, modern methods and techniques of scientific analysis were applied, including the principles of a synergistic approach;

the possibilities of analyzing the problems of analyzing works of art in the field of Uzbek classical literature from the point of view of ontological poetics have been substantiated;

the analysis of the problem of the perfect person, which occupies a leading place in classical poetry and religious-mystical literature of the East, is carried out on the basis of modern methods of analysis;

the modern scientific terms used by Western scholars in the study of Islamic-mystical literature were replaced by alternatives widely used in Eastern mystical teachings;

the significance of symbolic-figurative poetics, which is the main idea of the epic of Alisher Navoi “Hamsa”, in the formation and development of worldview, thinking, moral-aesthetic and spiritual-educational development of modern students is revealed.

The reliability of the research results is determined by the fact that the problem is clearly formulated, solved using synergetic and hermeneutic methods of

analysis, as a result of the analysis, scientific conclusions and conclusions about divine features are made on the basis of the epic “Hamsa”.

Scientific and practical significance of the research results.

The scientific significance of the results of the dissertation is determined by the fact that they serve as the basis for research on the poetics of images, the history of Uzbek literature, artistic analysis, and the theory of mystical literature.

The practical significance of the research results is determined by the fact that they can serve as a practical tool in the formation of the theoretical base of special sciences, in the preparation of textbooks, teaching aids, teaching aids and specialties for philological universities, academic lyceums, professional colleges in the disciplines "Navoistika", "History of Uzbek literature ", " Classical Historical Poetics ".

The implementation of the research results.

Based on the scientific results of studying the ontology of Alisher Navoi's thought and its artistic expression:

significant scientific and theoretical conclusions for the theory of Uzbek classical literature were presented at the department of modern turkic languages and literatures of the Faculty of humanities and social sciences of the university of Firat Turkey within subjects like ÇTL 314 Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı, ÇTL 219 Eski Türk Edebiyatı, ÇTL 217 Kültür Tarihi va ÇTL 106 Türk Edebiyatı Tarihi II. (Reference from the Department of Modern Turkic Languages and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, Firat University, December 2, 2019). As a result, the teaching of the Uzbek language, Uzbek literature, the Uyghur language and Uyghur literature, lexicology of the Turkic languages has been improved and the students have mastered the corresponding topics.

From the conclusions of the study on the views of Alisher Navoi on Islamic theology, the relationship between the universe and man, the scale of the poet's knowledge and interpretation of their artistic expression were used in the fundamental scientific project (2012-2016) “F1-XT-19919 - Uzbek mythology and its role in the development of artistic thinking” (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education dated August 7, 2020 No. 89-03-27-30). As a result of studying the ontological poetics of Alisher Navoi, the conclusions based on the established models of synergetic interpretation became the basis for identifying the artistic and philosophical sources of mystical literature.

Approbation of the research results. The research results were discussed at 4 international and 2 republican scientific conferences.

Publication of research results. Published 13 scientific papers on the topic of the dissertation, including 2 articles in collections of republican conferences, 4 in international conferences, 2 in scientific journals, 5 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, including 4 of them were published in republican and 1 in foreign magazines.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, an abstract and a list of references, the volume is 140 pages.

The main content of the dissertation

The introductory part of the research sheds light on the relevance and urgency of the dissertation topic, the goals and objectives of the research, object, subject, scientific novelty and practical value, the scientific and practical significance of the results, the implementation of the research, publication of results and dissertation structure.

The first chapter of the dissertation, entitled **“The discovery of the hidden meaning of a work of art as a complex problem”**, is devoted to ontological poetics and its synergetic foundations, the knowledge of God and his interpretation in ontological poetics, the theological views of the great thinker, his attitude to the problems of being, the principles of ontological poetics and its fundamental the basics, the results of the study of the interpretation of ontological poetics.

The first chapter of the chapter is entitled **“Ontological poetics - a new approach to the study of literary text”**. This chapter reveals the synergetic principles of existence, a developing system and general issues of forming the meaning of a literary text.

Models of ontological poetics make it possible to read the unwritten layer of the text, to understand the reason for the viability of the work. The ontological layer of poetics is called the original, original meaning. The original meaning is a perfect structure, an ontological concept realized in a literary text. The author's intention and the internal system of events in the text are combined to indicate the original meaning, inner strength, perfect idea, value. The peculiar construction of the plot, composition, style and rhythm testifies to the emergence of internal meaning. Ontological poetics examines the fundamental layers of the author's thinking. He looks for answers to questions such as the author's statement and how the reader perceives the idea of the text.

The researcher is interested in the mechanism, “the means of which” represents the form and meaning in the text as a single organism. Analysis of attractive and complex ways of expressing Uzbek classical literature based on Islamic ideas, interpretation of the contradictory structure of meanings in its external and internal layers, the experience of transpersonal experiences and its expression, the definition of the hermeneutic model requires an ontological approach to the poetic text. Art has the same ontological system of development as being. Therefore, a work of art should be approached as a system reflecting stable laws of existence. The application of the principles of synergetics in the study of models of ontological poetics of the text leads from the figurative interpretation of the text to the discovery of the original, internal meanings, the creation of a model of a dynamic system. The complexity of the compositional structure of the work means that it is associated with the meaning, size, linguistic characteristics of the work, as well as with the synergistic nature of the literary text. There are three

basic principles for the existence of a developing system of synergetics of the text: unevenness, openness, instability. With a synergistic approach, the linguistic layer of any literary text and the entire text can be described using concepts called fractal (taboyi), bifurcation (tajarrud), attractor (jolib).

A synergistic way of thinking is present in the teachings of the ancient East, elements of which are artistically reflected in the events of the epic "Saddi Iskandari". In the 39th chapter of this epic, on the eve of the invasion of King Iskandar in Kashmir, he steals fire and air from people, thus putting them in a difficult position, Plato's explanation of the situation with Mallou and his proposal for solving this problem, as well as other various parts of the work in general, the synergetic thinking of the poet Alisher Navoi as a thinker is expressed (for example, openness, unevenness, stability, hierarchical structure of the universe).

The title of the work, epigraph, introduction, contradictions within the same term in bytes, repetitions and conclusion appear as attractors in the structure of the text and are the most powerful parts in the interpretation of the text. According to the laws of existence, the weak tends to the strong and acquires a holistic meaning around itself. Even in a literary text, content and meaning are formed around elements that attract the reader (attractor).

Fractals (taboyi) represent the law of combining things belonging to different poles, which contradict each other according to the laws of existence. In a literary text, it is observed that bytes or passages that are not logically related to each other in content, at a certain moment obey a certain idea, for example, when it comes to a verse that defines the idea of a poet. Each byte serves as a commentary on the main idea. It also manifests itself in the interpretation of fractal text. In particular, any text can be interpreted in different ways by the reader. Each subsequent comment may differ from the previous one or contradict it. Conflicting interpretations ultimately lead to the creation of a new perfect commentary. In the process of interaction of comments, texts (intertext), a new interpretation is formed at the intersection of meanings.

Bifurcation (latin. *bifurcus* - two paths, instability, uncertainty, the transition of an object from one form to another) occurs at the point where the path of the system of meanings is divided into two. At this point, the author's purpose may not be clear to the reader. Although the ideas that arise in the text seem to form a certain imagination from the very beginning, at this stage the author's intention becomes clear. The way out of the growing instability of the system, a clear perception of the idea of a work of art from an abstract level to a certain point, is called a bifurcation point. Coming to this stage, the reader clearly understands the author's idea. At the subconscious level, a holistic view of the author's intention arises. The logic of human thinking also seems like this: with a given meaning, there is a desire to understand its spiritual invariants directly. Naturally, the probabilistic meanings in the system are scattered, scattered and chaotic, since it is closely related to the structural meanings of lexemes, the communicative situation, and the national cultural environment.

In the dissertation, the synergy of textual discourse was considered on the basis of the model of the context-text-subtext trinity, the composition of the text from the point of view of architectonics, macrosyntax. In the theory of synergetics, the order parameters, which are considered the central concept, are defined in relation to the macro syntax “Hamsa”. Order parameters (OP) regulate the state of other elements of the system.

The fact that ontological poetics forms the basis of existence through the study of the integral scientific and philosophical landscape of the universe, the connection between the universe and man, allows us to look into the deeper layers of the text. This approach gives effective results in revealing the inner meaning of the text, which is reflected in the classical literary text, the worldview of its author.

The second chapter, entitled “Thinking and artistic interpretation as a problem of ontological poetics”, analyzes the ontological foundations of the boundaries of a person's worldview, that is, the ontological capabilities of a person and his poetics, reflected in the epics of Alisher Navoi. This is important for determining the objective basis of the problem of correlating opposing concepts, emphasized in ontological poetics, models of interpretation operating in the inner layer of the epic of the great thinker. A literary text is an object of research as a reflection of human knowledge. The search for criteria that determine the level of knowledge of the author has real meaning through a synergetic approach that draws conclusions about the technique of interpretation when analyzing a literary text, as well as changing the perspective of studying a complex system of poetry.

In the dissertation, the stages and levels of cognition, the issue of their interpretation are considered as an important problem of ontological poetics. In the epic “Farhod and Shirin” Shopur draws with a pen and draws a picture of the place where Farhod (the world of property) and Shirin (the world of angels) are located in such a way that the two sides are equal, evenly distributed, there is no difference:

*Чиқарди сафҳаву килкин қаламзан,
Ҳамул ер суратин бўлди рақамзан.
Анингдек қилди тарҳ ул нақшии дилжў
Ки, йўқ эрди тафовут бир сари мў.²⁰*

This picture, two worlds as on two sides of the same, defines the view of Alisher Navoi, his ontological poetics,

The holistic perception of being, the verbal expression of these experiences and the interpretation of poetic expression are interrelated processes. The dissertation reveals that the synergetic principles of ontological poetics, using the context-text-text trinity model, provide not only contradictions between the parts of the text composition, but also the solution of the problem of contradictions within the framework of one idea.

In the poet's poems, the couples *тифл-пири кўҳансол*, *гурра тифлзод- рахи қадимийниҳод*, *гўдак-дошииманд*, *бозичаи атфол-пири кўҳансол*, *жунун-*

²⁰ Алишер Навоий. Фарход ва Ширин. www.ziyouz.com кутубхонаси.- 171 б.

хирад, хирад-тифл, ақл нури-бозичаи атфол, which appear in contradictory situations synergistic points. In couples such as atfol (baby) and feast (old man mentor), at first glance, the parties mutually deny each other, but at the same time they are proportional, one requires the other, determines the meaning, substantiates. As a result of the interpretation, it becomes clear that only in its holistic perception can the parties acquire deep religious, philosophical, ontological ideas, such as tranquility, unity, eternity, perfection. This idea is mentioned in the literature by the term “*metametaphor*”, which is interpreted as a metaphor of the subconscious, a metaphysical metaphor.

The correlation of conflicting concepts is interpreted from two perspectives: the *tanzih-tashbih* model and the *foil-fe'l-maf'ul* model. The system of images as a whole organizes the striving of all elements of the work to the attractor (the original idea), rotation around it. Interpretation models coordinate opposites, that is, the area of text and subtext:

*Кирди ики жисм бир кафанга,
Йўқ, йўқ, ики руҳ бир баданга.
Бир дона эди вале ики жузв,
Бир-бирига уйла муттасил узв.
Донадек ўлуб ики бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.²¹*

In these verses (two bodies in one shell, in one veil) Navoi's ontological view is expressed - the Unity of Being, the unity of man with God (two sides of the One being), but, also, the self-incomparability of the sides (*tanzih-tashbih*).

The second chapter of the dissertation is entitled “**The Human Phenomenon in the creation of Alisher Navoi**”, and the first chapter “**Interpretation of Allah and the Human Phenomenon**” analyzes the concept of a perfect person in the work of Alisher Navoi, the role of a perfect person in the relationship of two worlds, artistic reflection of ontological possibilities. The concept of tawhid is analyzed on the basis of a synergistic model of interpretation of the epic “Hamsa”, in particular, the model *foil-fe'l-maf'ul* (actor-action-undergoing). This interpretation reveals the essence of a perfect man and is realized through “*thinking about the blessings of Allah, and not about His Self*”. On this basis, a study of the artistic reflection of the attitude of our thinker to the ideas of kazo and kadar (predestination) is reflected. According to Alisher Navoi's concept, the material world is not absorbed by the divine essence. In this ontology there is a third reality, a central link or a perfect man, “created as He is”. Provides the relationship of the opposing sides, their mutual ontological stability:

*Гар меҳрдин ўлмаса мунаввар,
Қилмас эди ломаконни анвар.²²*

In mystical literature, the image of a perfect man, filled with the main ideological and artistic content, is a good example of an attractor (Allah is a man) in the synergetic system of a poetic text. The dissertation analyzes the laudatory

²¹ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси. - 216 б.

²² Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси. -12 б.

parts (amd) of the “Hamsa” epic, interpreted from the perspective of an attractor (zholib), that is, ideologically directed parts of the text. “Things in creation cannot be simultaneously interpreted as hot, cold, distant or near. Allah is both Far and Near, Revealed and Hidden, Merciful and Wrathful. This is a separate secret (sirr), peculiar only to Him, His Truth. This formula is more complex (metametaphors). To absolute one side of opposites, that is, to call Him only Distant and Hidden, means not to understand the logic of Tawhid. On the same basis, we seek the hidden part, knowing that His Self is manifest. Alisher Navoi says:

*Сендин инсонга тору пуди жасад,
Жасад ичра кўнгул, кўнгулда хирад.
Сен қилиб фарқ уйида пинҳоний
Коргоҳи димоғи инсоний.*²³

The ideological and poetic goal of Alisher Navoi is reflected in these parts, as well as in other synergetic, strong points of the epic, in the subtext space. In synergetics, there is also a repeller state opposite to the attractor. While the attractor is treated as attractive, the repeller is the part of the system that distracts from the target. If the attractor is Truth, the term “distracting from the truth”, which is its opposite, corresponds to the metaphorical, symbolic meaning of the text:

*Аввалги вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.
Йўқ-йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,
Ул навъ кетурса турктози
Ким, қолмаса сурати мажозии.*²⁴

In fiction there are fractal images – taboyi’, associated with such contradictory terms as *тифл-пир*, *нуқта* and *паргор*, *дафтар* and *варақ*, *наср* and *назм*, which convey contradictory meanings within one term and ultimately determine that they refer to the meaning of integrity, integrity, unity. There are models of interpretation that lead to this conclusion, and they organize a particular worldview. Such contradictory images are the object of study of ontological poetics, which is analyzed in two frameworks *tanzih-tashbih*, *tanzih-taqdis* and *foil-fe'l-maf'ul*.

According to Navoi, Allah achieves absolute perfection through the combination of ontological levels in a perfect person in the aspect of His manifestation. A person has two modes: external and internal. The first of them belongs to the phenomenal world, the second to another ontological level - the divine world.

*Эй кўрунуб гурра киби тифлзод,
Тифли рахинг чархи қадимийниҳод.
Инсу малак жонию жононаси,
Икки жаҳон гавҳари яқдонаси.*²⁵

²³ Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. www.ziyouz.com кутубхонаси. -1 б

²⁴ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. www.ziyouz.com кутубхонаси.-220 б.

The interpretation of the construction “context-text-subtext” in the synergetics of the text is the same as the model “foil-fe'l-maf'ul” in mystical literature. This allows one to perceive the internal system of the literary text through the symbolic layer. According to this model, the analysis takes place within the framework of the relationship between the divine world and the world of plurality, which is connected on the basis of the chain of necessity and the fel (*ишқ*) that connects them. It focuses on their ontological capabilities, the nature of their relationship, the function of Foil (the actor), and artistic images that reflect these meanings. This is a significant and unique way of defining the entire poetic system of the Hamsa epic. The bond that binds Allah and man is love (*ишқ*). In the work of Alisher Navoi, this paradigm is reflected in various artistic images, such as *ошиқ-ишқ-маъшук, маъшук-ишқ-ошиқ, наққош-нақш-манқуш*. The concept of fe'l is the name of an action, the imperfection of actions, ontologically does not depend on material properties, which means an abstract (ma`dum), timeless, ontological level of possibilities for the world of qasrat, as well as discrimination, a bridge between Allah (Foil) and man (maf'ul). Action (fe'l) manifests itself in the world of things (kasrat) in many forms. From a theological point of view, Allah is an agent.

*Ҳар неки қойим, Ўзи Қайюм (Foil) ўлуб,
Бўлғуси ул, борчаси маъдум (fe'l) ўлуб.*

Борча жаҳон аҳлига зоти ниҳон,

Мазҳари асмоу (fe'l) сифоти жаҳон (maf'ul.)

The second part of the work is called “**Ontological interpretation and analysis in the perception of the meaning of the epic “Hamsa”**”. In this chapter, the ontological interpretation and analysis of the deep meanings of the stories in the epic are carried out according to the established model.

Each fractal (image) in a literary text is a source of information in the hierarchical system, and they are also unambiguous in essence. In theology, from the point of view of *zham'*, each thing contains the truth of another thing. Thus, in the fractal structure of a system (text), opposite sides (images, meanings) complement each other, and also create an intertextual space:

*Ким бори зокир эди, ул гунгу лол,
Борчаси мажмуу ул ошуфта ҳол ...*

Хожаки кўрди яна мундоқ жаҳон,

Заррада кавн, қатрада дарё ниҳон (табойиш).²⁶

Fractals intersect at opposite points, creating chaos (instability), which makes the system effective, any external influence can turn them in a certain direction - attraction, direct to the original goal, stabilize. In conditions of instability, the discourse of the text does not develop. The unification of associative images requires the choice of a specific attraction at this point and ensures the stability of the system. Attractors will follow the subtext ordering parameters.

²⁵ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-23 б.

²⁶ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-63-67 б.

The paradigm of predicate interpretation of the epic “Hamsa” (foil-fe'l-maf'ul) in the process of analysis and interpretation serves as an order parameter that determines the initial meaning, the ratio of the two worlds in the poet's perception. The incomparability of God and man is, first of all, a matter of the strength of both sides. For example, the story of a newcomer from the second climate Zayd Zahhab in the epic “Sab'ai sayyor” occupies a special place in the plot system of the poet's creativity and serves as a poetic expression, from the point of view of a predicate, of interpretation of the concept of tawhid.

In the story “Sab'ai sayyor” from the mouth of an alien from the fifth climate, Alisher Navoi puts forward the following thesis in the symbols of Jabir, Mehr and Suhayl. According to “Wahdat ul-wujud”, the divine world and the world of plurality reflect each other, mutually define and are understood as two sides of something one. This interaction between divinity and the multiple world also changes their states as an actor. The alternation of the two sides also refers to free will. This means that there is no compulsion to act (gills).

The foil-fe'l-maf'ul paradigm is a kind of theory of the "trinity" of Alisher Navoi. In this model, fe'l functions as a bridge in the relationship between the Creator and man. Without love (ишк) Allah would not have created man (ошик-ишк-маъшук). Good brings a person closer to Allah, Allah approaches a man (Allah is a perfect man). Understanding Tawhid according to Navoi, seeing this world in such a whole, in which all beings, including humanity, are an integral part of Tawhid with their good and bad behavior. Therefore, it will not be a mistake to understand Navoi's “Hamsa” both in the external and in the internal sense. External values are exemplary and influential for ahl az-zohir, and internal values for ahl -al-botin. According to Alisher Navoi, in the process of mystical experiences, the sufi encounters contradictions in the continuous manifestation (emanation) of Allah (the inner becomes outer, the outer becomes inner) and understands that although the Self of Allah (Huviyya) remains hidden for him, He manifests itself at every moment of His manifestations in the universe, therefore a person is full of amazement and confusion.

According to Navoi, the effectiveness (foil) is one-sided, it is a mutual transition, where the parties alternate: to be an actor, you also need to be maf'ul (enduring); this is a prerequisite for this process. In this case, interdependence, the definition of attributes, properties of the two sides and as a result of mutual reflection there is no room for choice, willpower, and also does not mean coercion. This ontological division requires an “act of will”. The essence of will is that everyone can define himself at every moment of life, this is absolute free will (the story about Sad). True freedom, to be a perfect person, is to be aware of the connection between two worlds (statement of truth-tahaqquq), to be the third, to belong to both.

In the dissertation, Alisher Navoi's views on a perfect person are based on deep encyclopedic knowledge through models of interpretation of substantial (subject) and procedural (predicate) qualities. It was shown that these models of

interpretation play a significant role in determining the initial meaning of ontological poetics, in reading the hidden layer of a literary text.

The third chapter of the dissertation is entitled **“A work of art, the logic of interpretation in the study of its textual meanings”**. In this chapter, the analysis of ontological poetics begins with synergistic points, that is, the analysis of conflicting views in a literary text, opposing images that deny each other, philosophical ideas from the perspective of the *tanzih-tashbih* and *tanzih-taqdis* models.

In the chapter entitled **“Poetics of the interpretation of God in the introductory parts of the epic “Khamsa”**, the laudatory parts (hamd and na`t) of the epic “Hamsa” are analyzed based on the models of *tanzih-tashbih* and *tanzih-taqdis*. This chapter is devoted to the poetic expression of the thinking of Alisher Navoi. The work shows that Alisher Navoi was a great thinker based on the poet's analysis of the hidden meaning of islamic views, images based on systemically contradictory expressions, the theory of separation and, at the same time, the unity of the two poles. Alisher Navoi interprets the model of being tashbih-tanzih using the symbols of a point and a compass (паргор). In it, the center point (Allah) is not the same as the points in the circle (the circle consists of an infinite number of points), the center point is the cause of the creation of points in the circle, and they are various manifestations of the center point:

*Чу паргор учи даврин айлаб кашон,
Падида ӯлгуҷа нуқта топмай нишон.*²⁷

This chapter reveals the skill of Alisher Navoi in artistic expression of the concept of time, levels of manifestation (divine emanation) and being. In the theory of atomism, there was a discussion among the mutakallim about the concept of time (вақфот, суқунот). They came to the conclusion that in each atom of time there is action and inaction at the same time. Movement is a quality of the material, inaction is of the divine worlds. Alisher Navoi in the first chapter of “Hayrat ul-abror” dwells in detail on this idea:

*Ҳам ҳаракотидин ионат этиб,
Этгали мақсудқа таҳрик этиб.
Ҳам саканоти қилиб ифшо суқун,
Анда таваққуфқа бўлуб раҳнамун.*²⁸

Time is the direct perception of truths at any given moment in time.

The second chapter is titled **“The Truth of Allah: explicit and implicit interpretation (based on the tanzih-tashbih model)”**. In this chapter, it was noticed that Alisher Navoi's approach to the interpretation of the word Tawhid is based on the *tashbih-tanzih* model. According to Alisher Navoi, His Absolute Self is higher than any qualities with His beautiful names and attributes (tanzih). Above all existing worlds is the world of malakut, the world of jabarut and the world of witnessing without any connections. Also, the whole essence is His manifestation. Therefore, everything that exists is His name and attributes (tashbih).

²⁷ Алишер Навоий. Садди Искандарий. www.ziyouz.com кутубхонаси.-298 б.

²⁸ Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. www.ziyouz.com кутубхонаси.-6 б.

Allah is free from all abominations, nonsense and impurities existing in the world of plurality. A person is personally responsible for his spiritual and moral actions in social relations, both morally and legally. Thanks to the power of will, knowledge and faith throughout his life, he can be free from the oppression and evil of nafs (tanzih). Alisher Navoi emphasizes that in the relationship between Allah and the universe they are not the same, but a person is not devoid of divine attributes given by Allah (tashbih).

*Бериб ўз хуснунга бут ичра зуҳур,
Айлаб ул хусн ила ани мағрур.
Шуълаларга солиб юзунг чу укус,
Куйдуруб ўзни ўт қошинда мажус.
Ҳар сувар ичра жилвагар ҳам сен,
Жилвагар демайин сувар ҳам сен.²⁹*

Synergetic thinking of Alisher Navoi requires a holistic view of all the diversity of the world. In this case, each thing, regardless of the ontological level of its perception, with all its opposites is unambiguous.

Conclusion

1. Analysis of attractive and complex ways of expressing Uzbek classical literature on the basis of Islamic ideas, interpretation of the contradictory structure of meanings in its external and internal layers, experience of transpersonal experiences, determination of the hermeneutic model requires an ontological approach to the poetics of the text. This approach gives an effective objective result in revealing the inner meanings of a literary text, the worldview of which is reflected in the worldview of its author.

2. The three principles of synergy, such as inequality, instability, and openness, are the foundation of artistic analysis. “Inequality” of the text, on the one hand, is the freedom of the author to follow the established norms in choosing the ideological orientation and literary techniques of a particular work. It is considered objective when interpretations are always improved and lead to new interpretations. Knowledge of the “principle of instability” is important when determining the properties of the text. Instability is the unpredictability of the development of texts, their tendency to external influences, which over time can turn in unexpected directions for both the author and the reader. The third “principle of openness” is based on the fact that in the process of reading a work, a text can appear from different sides. Analysis leads to interpretation. The reader can understand the author's idea in his own way, and this is natural.

3. Alisher Navoi's approach to the problems of Being, God and Man is based on deep scientific and logical hypotheses. His views are exactly the same as the metaphysical considerations of Abu Hamid al-Ghazali and Ibn Arabi. Artistic reflection of the poet's observations shows that we are still weak in understanding

²⁹ Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. www.ziyouz.com кутубхонаси. -7 б.

the scale of the imagination of our great thinker, the meanings of his works, and the analysis of ontological theology under the cover of a figurative layer. Moreover, the analysis of the poetry of the theological views of the poet requires the researcher to be well prepared not only in the philological field, but also in the Islamic sciences, including the sciences of *akida*, theology and philosophy.

4. Taking into account the achievements of European scientists in the field of synergetic science, it is important, when analyzing the ontological poetics of the Hamsa epic, to rely on the models of interpretation of *tanzih-taqdis*, *tanzih-tashbih*, which show that the artistic expressions of mystical experiences in the text correspond to logic, theological teachings. Revealing metametaphors based on the macrosyntax model of the text as a whole, indicating the harmony of opposite parts in the epic, reliance on this model as a parameter of the order of interpretation in a synergistic approach gives good results in the analysis of the ontological poetics of the "Hamsa" epic.

5. The idea of Tawhid, expressed on the basis of ecstatic experiences, perceptions and metaphors, reflected in the epic of Alisher Navoi "Hamsa", defines the ontological system of the poet's thinking. On the basis of the synergetic paradigm, one can interpret and analyze the individual experiences of the poet on the basis of the Islamic constitution, his unique perception of theology, a single being. The states of amazement and confusion (*hayrat*) reflect an important synergetic strategy of cognition: this is an approach to the relationship of two opposite worlds as two sides of one being (mirror).

6. Stages and levels of cognition, the issue of their interpretation is an important problem of ontological poetics. The holistic perception of being, the verbal expression of these experiences, the interpretation of expression are interrelated processes. According to Alisher Navoi, knowledge and Being are one whole. Perfect cognition denies the ontological and epistemological division between the worlds; the mystic perceives the truth as a whole. Human and divine love are reflected as two different forms of the same essence, the whole universe testifies to the Truth. The importance that Alisher Navoi attached to the images of witnesses (*shohids*) - earthly beautiful young men, in this sense has an important ontological meaning. Synergetic thinking is not to see the difference between the three levels of cognition, to be able to combine them.

7. The foil-fe'l-maf'ul paradigm is similar to the context-text-subtext analysis method in the synergetics of the text. This allows us to understand the deep religious and philosophical ideas in the work of Alisher Navoi. According to this model, the analysis is carried out from the perspective of the relationship between the divine and material worlds and the action (*ишқ*) that connects them. This is an important and unique way of defining the entire system of the "Hamsa" epic. Alisher Navoi's construction of *ошиқ-ишқ-маъшук* is commensurate with the concept of imam Ghazali of "three worlds". In this case, the action (or fe'l) acts as a bridge in the relationship between the Creator and man. Without love, Allah would not have created man (*ошиқ-ишқ-маъшук*) Good brings a person closer to Allah, Allah to a person (Allah is a perfect man).

8. The universe, according to the principle of hierarchy, has strong-weak, good-evil, and so on. Opposite elements complement each other in the system. When applied to the analysis of classical literature, it can be represented as follows: if the attractor is to be mistaken for Truth, the term *repeller* (deviation from the original goal), which is its opposite, corresponds to the symbolic meaning. According to Alisher Navoi's concept, a person has two copies: external and internal. The first of them belongs to the phenomenal universe, the second to another ontological level - the divine universe. A person falls in love with worldly Beauty in external aspects. Her inner aspect lies in the fact that she sees Divine Beauty in this earthly beauty. This relationship is presented in classical literature through the concept of Divine Love (Ишк).

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНСТКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И
ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНСТКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

ТОШНИЁЗОВА РАЪНО ТОХИРОВНА

**ПОЭТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОНТОЛОГИИ МЫШЛЕНИЯ
АЛИШЕРА НАВАИ (ПО МОТИВАМ ЭПОСА “ХАМСА”)**

10.00.02 –Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ НА СТЕПЕНЬ ДОКТОРА
ФИЛОСОФИИ (PHD) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2020

Тема докторской диссертации зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан (B2019.4.PhD/FIL1045).

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трех (узбекский, русский и английский) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и информационно-образовательном портале Ziyonet (www.ziyonet.uz).

Научный консультант: **Сирожиддинов Шухрат Самариддинович**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Якубов Исламжон Ахмеджанович**
доктор филологических наук, доцент

Жураев Жалолиддин Олимжонович
доктор филологических наук

Ведущая организация: **Государственный музей литературы имени Алишера Навои при АН РЎз**

Защита диссертации состоится «26» октября 2020 года в 12 00 часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 по присуждению ученых степеней при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (зарегистрирована за номером 817). (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «22» октября 2020 года.

(Протокол реестра рассылки 19 от «22» октября 2020 года).

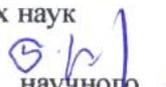
Н.А. Жабборов

Заместитель председателя научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

К.У. Пардаев

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук

Б.М. Каримов

Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования проанализировать богословские воззрения Алишера Навои и их художественную интерпретацию.

Объектом исследования были выбраны эпосы Алишера Навои “Хамса”.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

на основе методологических принципов научного направления синергетики, объясняющих законы развития открытых систем (биологических, физических, химических, экологических и социальных отношений) раскрывается онтологическая поэтика эпоса Алишера Навои “Хамса”;

выявлена актуальность художественной интерпретации мистических переживаний суфия в эпосе Алишера Навои “Хамса”, выраженная в скрытом слое текста эпоса «Хамса» Алишера Навои на основе модели теологии *танзих-ташбих*, то есть “очищение Бога от свойств множественного мира” (*танзих*), а также “уподобление Бога миру” (*ташбих*), анализ доктрины явности и скрытости Аллаха;

освещена художественная интерпретация трансперсональных переживаний человеческого сердца (Духа), выраженная в эпосе “Хамса” Алишера Навои на основе интерпретационной модели теологии *фоил-фелмафьул*;

выявлена посредством образов эпоса “Хамса”, что интерпретация феномена совершенного человека – “ахсани таквим” составляет основу метафизической концепции Алишера Навои.

Внедрение результатов исследований. На основании научных результатов изучения онтологии мысли Алишера Навои и ее художественного выражения:

значительные научные и теоретические выводы для теории узбекской классической литературы были представлены на кафедре “Современные тюркские языки и литературы” факультета гуманитарных и социальных наук университета Фират Турции в пределах предметов как ÇTL 314 Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı, ÇTL 219 Eski Türk Edebiyatı, ÇTL 217 Türk Kültür Tarihi va ÇTL 106 Türk Edebiyatı Tarihi II. (Справка кафедры современных тюркских языков и литературы факультета гуманитарных и социальных наук Фиратского университета, 2 декабря 2019 г.). В результате улучшено преподавание узбекского языка, узбекской литературы, уйгурского языка и уйгурской литературы, лексикологии тюркских языков и освоены учащимися соответствующие темы.

из выводов исследования по взглядам Алишера Навои на исламское богословие, соотношении вселенной и человека, масштаб познания поэта и интерпретации их художественного выражения использованы в фундаментальном научном проекте (2012-2016) “F1-ХТ-19919 – Узбекская мифология и ее роль в развитии художественного мышления” (Справка

Министерства высшего и среднего специального образования от 7 августа 2020 г. № 89-03-27-30). В результате изучения онтологической поэтики Алишера Навои выводы, основанные на установленных моделях синергетической интерпретации, стали основой для выявления художественных и философских источников мистической литературы.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, шести параграфов, выводов и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 140 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I part; I часть)

1. Тошниёзова Р.Т. Онтологик поэтика бадиий матнни ўрганишда янги ёндашув сифатида // *Oltin bitiglar*. – Тошкент, 2019. –№ 3. – Б. 103-115. (10.00.00. № 32).

2. Тошниёзова Р.Т. Маърифат ва талқин: шоҳид образининг онтологик асослари // *FarDU – Ilmiy xabarlari* . – Тошкент, 2020. –№ 1. – Б. 70-75. (10.00.00. № 20).

3. Тошниёзова Р.Т. Алишер Навоий ижодида илоҳиёт масалалари // *Ilm sarchashmalari*. – Урганч, 2020. – № 1. – Б. 164-167 (10.00.00. № 3).

4. Тошниёзова Р.Т. Алишер Навоий онтологик тафаккурида вақт категорияси // *Til va adabiyot ta’limi*. – Тошкент, 2020. – № 3. – Б. 14-18 (10.00.00. № 9).

5. Toshiyozova R.T. The importance of sinergetics in the study of fiction // *International Journal on Integrated Education*. – Indonesia, Oct-Nov 2019. –P.129-134. (Impact factor SJIF 2019: 5.083).

6. Тошниёзова Р.Т., Мусурманов Э.Р. Навоий ғазалида онтологик этюд / Ўзбек адабиётшунослиги фани шаклланиши ва тараққиётида Самарқанд илмий мактабининг тутган ўрни. Илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд, 2017 й. 16 май. – Б. 44-45.

7. Тошниёзова Р.Т. Алишер Навоий онтологиясида қадимги хитой фалсафаси инъикоси / “Ўзбекистонда филология илми ва таълими: натижа ва истиқбол” Республика филолог-олимлар анжумани материаллари. – Самарқанд, 2016, 11-12-ноябрь. 1 жилд. – Б. 76-77.

8. Toshiyozova R.T. Enlightenment and interpretation as a matter of ontological poetry / *Proceeding of The ICECRS Vol 4 (2019): International Conference on World Science and Education. Case of Asia Articles*. 1/4 p.

9. Toshiyozova R.T. The truth of God: transparent and hidden (based on tanzih-tashbih model) / *Proceeding of The ICECRS Vol 5 (2020): Conference of Management Quality University in the Industrial Revolution Era 4.0 Articles*. 1/4 p.

II бўлим

10. Тошниёзова Р.Т. Синергетиканинг бадиий асарларни филологик тадқиқ этишдаги аҳамияти // *O‘zbekiston: til va madaniyat*.– Тошкент, 2019. – 3-сон. – Б. 50-60.

11. Тошниёзова Р.Т. Алишер Навоий ижодида умуминсоний тушунчаларнинг бадиий-фалсафий моҳияти // “Имом Бухорий сабоқлари” журнали.– Самарқанд, 2019. – 2-сон. – Б. 136-139.

12. Tashniyazova R. Алишер Навоий ижодида қалб маърифати // *Cultural*

life Central Azia and contemporary problems in the development of the social sciences and humanities. International scientific and practical online conference. – Tashkent, 2020. 31 may. –P. 596-600.

13. Тошниёзова Р.Т. Алишер Навоий ижодида дунё динлари фалсафаси/ Буюк ипак йўлида умуминсоний ва миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият. (халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Самарқанд, 2019. –Б.76-77.

**Автореферат “Олтин битиглар” журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.**

